

ICCSOR

Journal of Applied and Theoretical Social Sciences

ISSN:2687-5861

JATSS, 2022; 4(2), 164-192

First Submission:07.05.2022

Revised Submission After Review:15.06.2022

Accepted For Publication:27.06.2022

Available Online Since:30.06.2022

Research Article

An Economic and Legal Evaluation of Peasantism and Land Issue in the Second Constitutional Period¹

Ergül Ballı²

Abstract

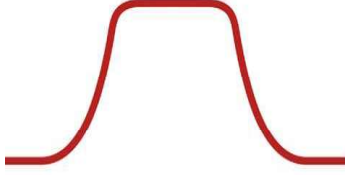
The 2nd Constitutional Monarchy period, which covered the years between 1908 and 1918, was a period, during which reformist steps were taken in the Ottoman economic and social life. Union and Progress, the dominant political party of the period, developed a reformist style on the peasant and land issue of the society to which it belonged. The Unionists, made political promises such as distribution of land to landless village folk and to village folk possessing a very small amount of land, provision of affordable credits and elimination of the tithe tax or improvement of the tithe tax collection method. While, it had adopted a political discourse defending small peasantry before coming into power, the Union and Progress, is, without any doubt, a political party defending the class interests of Muslim-Turkish bourgeoisie. After coming into power, it fell under the influence of the dominant classes and adopted an agriculture policy, while being populist in discourse, actually in factor of large taxpayers in practice. Also, through the provisional laws, which went into effect, starting from the year 1913, it re-formulated the land laws in favor of large farmers, engaged in modern agriculture. The purpose of the present study is to analyze the economical and social effects of the Union and Progress's peasant policy, along with its continuity and rupture elements.

Keywords: Peasantism, Land Ownership, Tithe Tax, Land Law

JEL Codes: K11, N00, N40, N50, Q15

¹ This study, which was produced from the doctoral thesis of the Author titled "Agricultural Policies of the Second Constitutional Era" and prepared under the supervision of Ahmet Tabakoğlu, was created by reviewing a paper presented at the 14th National Social Sciences Congress organized by the Social Sciences Association of Turkey and held between 23-25 November 2015.

² Assist. Prof. Dr., İstanbul Gedik University, Gedik Vocational School, Department of Foreign Trade, İstanbul/Turkey, ergul.balli@gedik.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0943-0157>.

ICCSOR

Journal of Applied and Theoretical Social Sciences

ISSN:2687-5861

JATSS, 2022; 4(2), .164-192

İlk Başvuru:07.05.2022

Düzeltilmiş Makalenin Alınışı:15.06.2022

Yayın İçin Kabul Tarihi:27.06.2022

Online Yayın Tarihi:30.06.2022

Arastırma Makalesi

İkinci Meşrutiyet Döneminde Köycülük ve Toprak Meselesine Dair İktisadi ve Hukuki Bir Değerlendirme ¹

Ergül Ballı²

Öz

1908-1918 arasını kapsayan II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı iktisadi ve sosyal hayatında reformist adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Dönemin hakim siyasal partisi olan İttihat ve Terakki, içinde bulunduğu toplumun köylü ve toprak meselesine ilişkin reformist bir üslup geliştirmiştir. İttihatçılar, topraksız veya az topraklı köylüye toprak dağıtılması, ucuz kredi temini, aşar vergisinin kaldırılması veya aşar tahsil usulünün iyileştirilmesi gibi siyasi vaatlerde bulunmuşlardır. İktidara gelmeden evvel küçük köylülüğü savunan bir siyasi söylem benimsemiş olsa da İttihat ve Terakki, kuşkuya yer vermeyecek biçimde Müslüman-Türk burjuvazisinin sınıfsal çıkarlarını savunan bir siyasal partidir. İktidara geldikten sonra hakim sınıfların etkisine girerek söylemde popülist pratikte büyük toprak sahiplerinden yana bir tarım politikası benimsemiştir. 1913 yılından itibaren yürürlüğe giren muvakkat kanunlarla da toprak hukukunu, büyük ve modern tarımla uğraşan çiftçiler lehine yeniden formüle etmiştir. Bu çalışmanın amacı, İttihat ve Terakki'nin köylü politikasının iktisadi ve toplumsal etkilerini süreklilik ve kopuşlarıyla birlikte analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Köycülük, Toprak Mülkiyeti, Aşar Vergisi, Toprak Hukuku

JEL Kodlar: K11, N00, N40, N50, Q15

¹ Yazarın, Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu danışmanlığında hazırladığı "II. Meşrutiyet Dönemi Tarım Politikaları" başlıklı doktora tezinden üretilen bu çalışma aynı zamanda Türkiye Sosyal Bilimler Derneği tarafından düzenlenen ve 23-25 Kasım 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilen 14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmesi ile oluşturulmuştur.

² Dr.Öğretim Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, İstanbul/Türkiye, ergul.balli@gedik.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0943-0157>.

1. Giriş

1908-1918 arasını kapsayan II. Meşrutiyet'in ilk beş yıllık dönemi, daha ziyade İttihatçı-İtilafçı çekişmesine dayalı bir siyasal mücadele ortamı olmuş ve bu dönemde kurulan hükümetler, liberal iktisat politikasıyla ekonomiyi yönetmişlerdir. Fakat 1913 yılında İttihat ve Terakki'nin siyasal iktidarı ele geçirmesinin ardından başlayan ikinci beş yıllık dönemde ekonomik ve toplumsal alanda İttihatçı modelin uygulanması için tarihsel şartlar olgunlaşmış bulunuyordu. Devletin kurtuluşunu Avrupa'dan bağımsız ve milli bir ekonominin kurulmasına bağlayan İttihat ve Terakki, benimsediği ekonomi modelinin toplumsal temelini milli burjuvaziye dayandırmak suretiyle Osmanlı-Türk toplumunda burjuva ideolojisinin temellerini atmış oldu. İttihat ve Terakki hükümetlerinin siyasal programlarının uygulamaya konulmasıyla ekonomi, hukuk, eğitim, kadın hakları gibi alanlarda önemli dönüşümlerin yaşandığı bu dönemde dikkate değer bir düzeyde popülizm ve halkçılığa da rastlanmaktadır.

Öte yandan Osmanlı toplumu 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren bambaşka bir ruha sahiptir. Daha ziyade kentsel mekânda kendine yer bulan bu Batılı ruh, üretim ilişkileri ve sosyo-ekonomik yapıda da önemli dönüşümler yaratmış; Anadolu köylüsü kıyı kesimler başta olmak üzere gitgide dünya kapitalist ilişkilerinin içine çekilmeye ve piyasa koşullarından etkilenmeye başlamıştır. Köylünün borç yükünün artması ve toprağını kaybetme tehlikesinin belirginleşmeye başladığı bu süreçte, merkezi hükümetin askeri ve mali baskıları da eklenince Anadolu köylüsü için yaşam koşullarının güçleştiği ileri sürülebilir. Ürettiği ürün daha ziyade Batılı ihracatçı tüccarlarca düşük fiyatla satın alınarak ihraç edilen ve emeğinin maddi karşılığını alamayan köylü, eğitim ve sağlık imkânlarının yetersizliği karşısında adeta bir yoksulluk kısır döngüsünün içinde kalmıştır. 24 Temmuz 1908 günü yeniden ilan edilen Meşrutiyet ise halkın diğer kesimlerinde olduğu gibi köylülerde de refahın artacağı yönünde bir beklenti yaratmış ve hürriyet lafı köylü arasında da işitilir olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı aydınlarının küçük köylülüğün durumunun iyileştirilmesine yönelik çözümler önerileri ile İttihat ve Terakki'nin kırsal kesime yönelik pratikleri ele alınmıştır.

Çalışmada girişin ardından gelen ikinci bölümde kapitalizmin İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'daki tarımsal yapı ve köylüler üzerinde yarattığı dönüştürücü etki hakkında kısaca bilgi verilmiş ardından 19. yüzyıldan itibaren kapitalistleşmeye başlayan Osmanlı kırsalının 20. yüzyılın başındaki görünümü betimlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise 24 Temmuz 1908 günü Kanun-i Esasi'nin yeniden ilanının ardından köylüye el uzatacağına inanılan Meşrutiyet'in Osmanlı aydınları üzerindeki etkisi, küçük köylünün iktisadi ve sosyal durumunun iyileştirilmesi temelinde ele alınmıştır. Bu maksatla dönemin süreli yayınlarında yazılar yazan köycülük taraftarı kalemlerin fikirlerine yer verilmiştir. Osmanlı basınından verilen örneklerin ardından İttihat ve Terakki hükümetlerinin köylüyü içinde bulunduğu iktisadi, mali ve sosyal baskıdan kurtarmak için benimsemiş olduğu pratik çözümler irdelenmiş; köy ve köylü meselelerine dair atılan adımların oldukça çekingen adımlar olduğu her fırsatta dile getirilmiştir. Dördüncü bölümde söylemde popülist olmasına rağmen daha ziyade modern ve büyük çiftçi ile toprak sahiplerinin çıkarına yönelik politikalar üreten İttihat ve Terakki hükümetinin toprak hukukunda değişiklikler yaptığı muvakkat kanunlar incelenerek toprak mülkiyeti üzerindeki olası etkileri kısaca tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise İttihat ve Terakki hükümetlerinin Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kırsal alanı şekillendiren köylü ve toprak politikası hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Tarımın Kapitalistleşmesi ve Küçük Köylülüğün Gelişimi

Tarımsal yapıda yaşanan değişimin ekonomi-politik açıdan analizinde pre-kapitalist tarımsal yapıların kapitalizmle ilişkiye geçmesiyle birlikte köylülüğün nasıl dönüştüğü önemlidir.¹ Piyasaya dönük tarımsal üretime geçilen yerlerde kapitalist birikim sürecinde köylüler, zamanla topraklarını kaybedip ücretli tarım işçilerine dönüşebilirler. Bu da kırsal kesimde sınıfsal farklılaşma ile mülkiyet ve gelir kutuplaşmasını artırır. Toprağın bol işgücünün kıt olduğu yani toprak üzerinde bir baskının olmadığı ve kırsal alanda küçük ve bağımsız köylülüğün yaygın olduğu yerlerde ise köylüler, böyle bir proleterleşme süreci yaşamazlar. Fakat kapitalizmin kırsal alana girmesiyle birlikte köylülerin elinde yeterli tarımsal araç ve işletme sermayesi yoksa köylünün borçluluğu artar ve “bağımsızlık” bağımlılık haline alır. Köylü çoğu zaman devlete ve tefeciye olan borcunu ödeyebilmek için başka bir toprak sahibinin tarlasında ortakçı olarak çalışmaya başlar. Böylelikle doğrudan tarımsal üretimle uğraşmayan devlet, toprak sahibi, tefeci ve tüccar için ödemede bulunarak varlığını sürdürmek durumunda kalabilir.

Tarihsel olarak bakılacak olursa, kapitalist gelişme karşısında köylülüğün iktisadi ve toplumsal niteliği zamansal ve mekânsal bağlamda farklı dönüşümlere uğramıştır. Serflüğün ve feodalizmin en erken tarihte çözüldüğü İngiltere, aynı zamanda dünyada sanayi devrimini gerçekleştiren ilk ülke olarak özgün bir kapitalist birikim modelinin temsilcisidir. İngiliz köylülüğünün yok edilmesi ile İngiliz aristokrasisi tarafından hem serflerin ekip biçtiği toprakların etrafının çitlenerek kapatılması hem de mera ve ormanların özel mülkiyete geçirilmesi eş anlamlı gerçekleşmiştir. 14. yüzyılda başlayan bu olgu, 16. ve 18. yüzyıllarda yeni bir ivme kazanarak İngiliz tarzı “ilkel birikim”in yolunu açtı. Toprakta koparılacak “özgürleştirilen” köylülerin şehirlerdeki işçi adaylarını oluşturmaya başlamasıyla birlikte işçiye geçimlik seviyede ücret ödenmesi kritik öneme sahipti. Bu anlamda stratejik bir emtia olan tahıl üretimi kârlı hale geldikçe soylu toprak sahipleri, topraklarını kiralamaya başladı. Kiracı çiftçiler yüksek kira bedellerini ödeyebilmek ve kârını yüksek tutabilmek için verimliliği arttırmaya ve maliyetleri düşürmeye yöneldi. Piyasaya yönelik üretim yapmak isteyen ve yoğun rekabet ortamında tutunmaya çalışan küçük toprak sahiplerinin bazıları piyasa zorunluluklarını yerine getirip topraklarını genişletirken bazıları da verimliliği arttırmayı başaramayıp en sonunda mülksüzleşti. Köylülerin topraklardan sürülmesi sonraki yüzyıllarda da devam etti ve 19. yüzyıla gelindiğinde İngiltere kırsalında büyük toprak sahibi, kapitalist çiftçi ve mülksüzleşen ücretli tarım işçilerinden oluşan sınıfsal bir yapı ortaya çıktı. Başka bir deyişle İngiliz köylülüğü kapitalist birikim sürecinde yok oldu (Köymen, 2007: 157-158).

Fransa’da ise büyük köylü nüfusunun feodal bağlarından koparılacak serf yerine küçük ve özgür köylülüğe dönüşmesi, 1789 devrimi ile gerçekleşti. 19. yüzyılın son çeyreği gibi geç bir dönemde bile halen nüfusun 2/3’ü kırsal alanlarda yaşıyordu. Bununla birlikte Fransız aristokrasisi devrimden sonra da siyasal gücünü korumaya devam etti. Küçük köylülüğün yaygın biçimde varlığını koruması ve aristokrasinin devrimden sonra da gücünü korumaya

¹ “Köylü” ve “çiftçi” kavramları arasında çoğu zaman bir farklılaşmaya gidilir. Oya Köymen, köylüyü “çok belirli tarihsel-iktisadi koşullar bağlamında, teknik olarak ilkel teknolojiyle, temel olarak kendi geçimini sağlamak için üretim yapan, belli bir homojenliği olan özgür, küçük toprak sahibi” olarak tanımlarken çiftçiyi “modern tarım teknikleriyle çalışan, şehirdeki girişimciler gibi kâr amaçlı piyasa için üretim yapan tarımsal üreticiler” olarak tanımlar (Köymen, 2012: 13). Henry Bernstein genel olarak “basit yeniden üretim yapan ve özellikle kendi “asgari geçimlik” yiyeceğini sağlayan hane halkı çiftçiliği” anlamında kullanılan “köylü” ve “köylülük” kavramını, analitik kullanımıyla ve tarihsel olarak çoğunlukla küçük ölçekli aile çiftçiliği yapılan pre-kapitalist toplumlar ve kapitalizme geçiş süreçleri ile ilişkilendirerek sınırlar (Bernstein, 2009: 13).

devam edebilmesi nedeniyle Fransız girişimciler, sanayiden ziyade finansal alana yöneldi (Köymen, 2012: 65).

Avrupa’da sanayileşme kervanına en geç katılan ülke olan Almanya’da köylülüğün dönüşüm modelinin özü, feodal üretim birimlerinin radikal bir değişime uğramadan kapitalist üretim sürecine katılmış olmasıdır. 19. yüzyılın ortasına gelmeden serfliğin hukuken kaldırılmasıyla birlikte feodal toprak sahibi olan “junkers”ler, kapitalist toprak sahipleri haline dönüştüler. Hukuken bağımsız olan serflerin fiili bağımlılıkları sürmeye devam ettiği için Alman köylüler, hem feodal hem de kapitalist sömürü biçimlerine maruz kaldı. Tarımda pazar için üretim başladığında Almanya’nın henüz bütünleşmiş bir pazara sahip olmaması ve kırsal alanda feodal sömürü kanallarının halen açık olması yüzünden piyasa için üretim yapma yönünde bir baskı ve verimliliği artırma yönünde bir kaygı yoktu. Bu yüzden serflerin hızlı bir biçimde proleterleşmemesi yüzünden emekten tasarruf sağlayan sermaye-yoğun teknolojilerle sanayisi hızla gelişen Almanya’nın tarımı, belli bir süre oldukça geri bir düzeyde kaldı (Köymen, 2012: 59).

Serfliğin yasal olarak 1861’de kaldırıldığı Rusya, 19. yüzyılın ikinci yarısında bünyesinde Avrupa’nın en yüksek köylü nüfusunu barındırıyordu. Ülke çapında yaygın olan komünlerden dolayı Rusya köylülüğünün içinde bulunduğu tarihsel koşullar, diğer Avrupa ülkelerinden daha farklı ve özgün bir niteliğe sahipti. Bu komünlerde ekilebilir topraklar, üyeler arasında belirli aralıklarla yeniden dağıtılıyordu. Üreticiler tarlalarda ürettikleri ürünleri sahiplenebiliyorlardı. Fakat serfliğin kaldırılmasının ardından Çarlık, komünleri ağır vergiler ve tefecilik yoluyla sömürü mekanizmalarının insafına terk etti (Köymen, 2012: 61-62). Giderek toprağın belli ellerde toplanması hızlandı ve tarımsal alanda küçük köylülük geriledi (Toprak, 2013: 170). Rusya kırsalında köylülüğün içinde bulunduğu durum, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rus aydınlar arasında halkçılık hareketinin taraftar bulmasını sağladı. Kapitalizm aşamasının yaşanmasına gerek kalmadan köy komünleri aracılığıyla sosyalist bir toplum kurulabileceğini savunan Narodnikler (halkçılar), kırsal alanlara kadar giderek köylüleri siyasallaştırmaya çalışıyorlardı (Köymen, 2012: 61-62).

Buraya kadar anlatılan tarihsel örnekler göstermektedir ki, İngiltere’de köylülüğün tamamen ortadan kalkmasının aksine diğer Batı Avrupa ülkelerinde serfliğin yasal olarak kaldırılmasının ardından küçük toprak mülkiyeti, faklı yoğunlukta olmak üzere varlığını korumuştur. Küçük toprak mülkiyetinin yaygınlaşması ise çoğu durumda köylülerin büyük bir kırsal borçluluk altında kalmalarına yol açmıştır.

Avrupa kapitalizminin Osmanlı kırsal alanını ve köylülüğü dönüştürmeye başlaması ise 19. yüzyıldan itibaren karşılaşılan bir olgudur. Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet yıllarının tarımsal yapısı ve toprak mülkiyeti üzerinde çalışma yapan araştırmacılar, köylü meselesinin analizinde önemli bir gösterge olan toprak mülkiyetinin dağılımı konusunda birbirinden farklılaşan iki türlü yorum getirmişlerdir. Bu yorumlardan ilkinde göre, Osmanlı kırsalına giren tefeci-tüccar sermayesi kırsal alanda bir mülksüzleşmeye yol açmış ve toprak kutuplaşması meydana gelmiştir. Başka bir deyişle 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca süren ve 20. yüzyıla taşan bir proleterleşme veya yarı-proleterleşme² süreci yaşanmıştır.³ İkinci yoruma göre de

² Proleterleşme, doğrudan üreticinin üretim araçlarından yoksun kalarak “özgür” ücretli emek haline gelmesi iken yarı-proleterleşme, borç bağımlılığı içindeki üreticilerin kısmen üretim araçlarından yoksun kalarak emeğini satması veya üretim araçlarına ulaşımı kısıtlı olan üreticinin tarımdan elde ettiği gelirin kendi geçimini sağlayamaya yetmemesi nedeniyle emeğini satmak zorunda kalmasıdır. Kavram, “özgür” ücretli emeğe yönelen bir geçiş sürecine de vurgu yapmaktadır (Bernstein, 2009: 72).

³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Tökin, 1990; Cin, 1992, 400). Osmanlı’dan Cumhuriyete oldukça adaletsiz bir toprak dağılımının miras kaldığını belirten Köymen, 1920’lerde nüfus mübadelesi sırasında Müslüman olmayanlara ait büyük çiftliklerin, fazlaca parçalanmadan Türkler tarafından

Osmanlı tarımsal ve ekonomik yapısına damga vuran küçük ve bağımsız köylülük, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesine kadar olan süreçte tarımsal yapıdaki egemen konumunu korumuş; toprak mülkiyetine dayalı büyük tarımsal işletmelerin oluşumu sınırlı kalmıştır (İslamoğlu, 2009: 57-58; Arıcanlı, 2009: 140). Hatta bu yapı fazlasıyla korunarak Cumhuriyet ekonomisi tarafından miras alınmıştır.

Anadolu kırsalındaki iktisadi ve toplumsal yapının daha derinden analizi için sayıların dünyası maalesef yeterli, güvenilir ve amaca uygun tarihsel veriyi sunamamaktadır. Osmanlı dönemine ait ilk modern tarım istatistikleri 1909, 1913 ve 1914 yılları gibi geç bir dönem için düzenlenen ve Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti (daha sonra Ticaret ve Ziraat Nezareti) tarafından yayınlanan tarım sayımlarıdır. Fakat bu istatistiklerde tarımın yapısal özelliklerinden ziyade üretim performansına dair veriler yer almaktadır.

Tablo 1: 1913 Yılında Ekilen Toprakların Dağılımı

Aileler	Aile Sayısı	Çiftçi Ailelerinin Yüzdesi	Toprakların Yüzdesi
Derebeyi	10.000	1	39
Toprak Ağası	40.000	4	26
Orta ve Az Topraklı Köylü	870.000	87	35
Topraksız Köylü	80.000	8	-

Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973: 2.

Bu bağlamda geç dönem Osmanlı tarımında toprak dağılımına dair tek istatistik, 1913 yılına aittir. Buna göre, Anadolu kırsalında yaşayan 1.000.000 ailenin %87'sinin bütün toprakların %35'ine sahip olmasına karşılık, ailelerin sadece %1'inin toprakların %39'una ve %4'ünün de toprakların %26'sına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle toplam ailelerin %5 gibi çok az bir kısmını oluşturan derebeyi ve onun ticarileşmiş hali olan toprak ağalarının, toplam tarım arazilerinin %65'ini elinde tutmasına karşılık ailelerin %8'inin hiç toprağı olmadığı⁴ Tablo 1'de görülmektedir.

devralındığını belirtir. Bilhassa Çukurova'da büyük Ermeni mülklerinin önemli bir bölümüne, eski aşiret reisleri ile bölgeyi temsil eden milletvekilleri ve yörenin etkili kişilerinin sahip çıktığını, siyasi ilişkileri sayesinde de arazilerin tapularını kolayca elde ettiklerini ileri sürer. Mübecessel Kıray'ın çalışmasını esas alan Köymen, özellikle Akdeniz, Ege ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 1920'lerde büyük toprak sahipliğinin daha da güçlendiğini belirtir (Köymen, 2012: 107-109).

⁴ Köymen'e göre Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda toprak dağılımı daha da adaletsiz hale gelmiştir. 1913 yılında çiftçi ailelerin %87'si ekilebilir toprağın %35'ine sahipken 1927'de köylülerin yaklaşık %76'sı ekilebilir toprağın %7'sine sahipti (Köymen, 2012: 114). Sönmez'e göre Kemalist devrimlerin hızlandığı 1930'larda ise ülkedeki işlenebilir tarım topraklarının %40-50'si büyük toprak sahipleri ile toprak ağalarının ellerinde bulunuyordu. Ülke topraklarının %40'ı ise orta büyüklükte ve varlıklı çiftçinin mülkiyetindeyken; ülke nüfusunun %65-70'ini oluşturan yoksul köylüler ise işlenebilir tarım topraklarının sadece %5-10'una sahiptiler (Sönmez, 1998: 15).

Tablo 2: 1912 Yılında Toprakların İşletme Büyüklüğü Açısından Dağılımı

İl	Ortalama işletme büyüklüğü (dönüm)	İşletmelerin dağılımı (%)		
		10 dönümden az	11-50 dönüm arası	51 ve daha fazla dönüm
Erzurum	15	45	40	15
Van	33	36	37	27
Mamurat'ülaziz	19	27	45	28
Bitlis	83	21	41	38
Trabzon	16	38	46	16
Canik (Samsun)	17	19	60	21
Urfa*	31	18	53	27
Diyarbakır	40	17	36	47
Sivas	24	32	46	22
Ankara	41	13	58	29
Konya	35	23	46	31
Adana	45	18	36	46
Kastamonu	19	28	58	14
Bolu	20	19	66	15
Aydın (İzmir)	45	18	36	46
Bursa	23	15	60	25
Karasi	54	35	43	22
Biga	20	21	49	30
İzmit	27	-	67	33
İstanbul	11	43	35	22

Kaynak: Mears,1924; akt. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973: 29.

1912 yılında Anadolu'nun farklı bölgeleri için derlenen istatistiklere göre ortalama işletme büyüklüğünün en yüksek olduğu yerler sırasıyla Bitlis, Karesi, Adana ve Aydın (İzmir), Ankara, Diyarbakır, Konya, Van ve Urfa'dır. Diğer yerlerde ortalama işletme büyüklüğü 27 dönüm ve daha azdır. Adana, Aydın ve Bitlis haricinde diğer tüm bölgelerde 50 dönümden daha az toprağa sahip işletmelerin oranı %67 ile %86 arasında değişmektedir. Tablo 2'de görüleceği üzere bu grubun içindeki işletmelerin önemli bir kısmı ise 10 dönümden daha az olan tarımsal işletmelerdir.

Tarihsel istatistiklerin yetersiz kaldığı anlarda tarihsel olayları betimleyen verilerle bu boşluğu doldurmak mümkün olabilmektedir. Bu anlamda Tanin gazetesi yazarlarından Ahmet Şerif Bey'in Meşrutiyet'in ikinci kez ilanının ardından 1909 yılında Anadolu'ya yaptığı ilk gezide uğradığı Yalvaç-Üyükü Köyü'nde konuşma fırsatı yakaladığı ihtiyar bir köylünün

anlattıkları, küçük köylünün vaziyetini betimlemek açısından eksiksiz alıntı yapmaya değer niteliktedir. İhtiyar köylü, köylülüğün genel durumu, arazi ihtilaflarına⁵ sebep olan mülkiyet yapısı, tarımsal alet ve üretim yöntemlerinin geriliği⁶, tarımsal girdi temininde yaşanan aksaklıklar ve tarımsal kredi sorunu gibi meseleleri tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir:

“Hürriyyet, şimdiye kadar, bizim işittiğimiz bir laf değildi. Fakat, bize söylenen sözlerden, ba’zı işlerden anlıyoruz ki, bu, iyi bir şeydir. Bize, bu sözler, pek tatlı geldi, artık, her şeyin düzeleceğini, vergilerin doğruluk ve kolaylıkla toplanacağını, köydeki kanlı, katil, hırsızların terbiye edileceğini, askere giden çocuklarımızın senelerce aç, çıplak bekletilmeyerek vaktinde tezkirelerinin verileceğini, me’mûrların istedikleri gibi iş görmeyeceklerini, her şeyin değişeceğini zannetmiştik. Fakat, hâlâ, bir şey olmadı. Evvelce ba’zı işler daha düzgün gitmekte iken, bugün, bütün bütün karıştı. Hükümete gitsek âmir, me’mûr belli değil... Hükümet, hâlâ bizim dertlerimize bakmıyor. – Karşıda toprak ve yıkık bir evi göstererek- şu evin kıymeti on sekiz bin kûsûr kuruştur, bunun, yilda, yetmiş beş bin kuruş vergisi var. Hâlbuki, böyle on tane ev bir araya gelse, yine bu kadar etmez. Bir tarlanın, üç-beş kişi elinde, tapu senedleri vardır, sürmekte olduğumuz tarlaların bizim olduğundan şüpheliyiz. Bu yüzden, her gün, kavgalar oluyor, ba’zân, ölüm olayları meydâna geliyor. Hükümete, mahkemeye gidiyoruz, dert anlatamıyoruz. O, yalnız,

⁵ Arazi ihtilafı konusunda hayli ilgi çekici örneklerden biri de Aydın’da bulunan Çakırbeyli köylüleri ile Çakırbeyli çiftlik sahibi Adnan [Menderes] Bey arasında yaşanmıştır. Buna göre 400 kişiden oluşan köyün sınırları dahilinde bulunan mera konusunda köylüler ile Adnan Bey arasında çekişme yaşanmaktaydı. Hayvanlarını otlatma imkânından yoksun kalan köylüler merkezi hükümetten yardım istemekteydiler. Bkz. (BOA., DH. MUİ., 5 Kanun-ı evvel 1325/18 Aralık 1909: 47-1/41). Öte yandan arazinin hukuki durumunu kesinleştirmek üzere Aydın Bidayet Mahkemesi’nde yapılan yargılama neticesinde 2 Teşrin-i evvel 1324 (15 Ekim 1908) tarihli mahkeme ilamı ile çekişme konusu meranın eskiden beri köy halkının hayvanlarını otlattığı bir arazi olduğu anlaşılmış ve meranın eskiden olduğu gibi mera olarak kullanılmasına karar verilmişti (BOA., DH. MUİ., 25 Şubat 1325/10 Mart 1910: 75/61). Mahkeme kararını beğenmeyen çiftlik sahibi üst yargıya başvurduğu için kesin karar verilinceye kadar köylülerin müdahalesinin engellenmesi gerekiyordu. Fakat Çakırbeyli’nin kiracı köylüleri, meranın tarlaya çevrilmesine isyan etmişlerdi (BOA., DH. MUİ., : 23 Kanun-ı evvel 1325/5 Ocak 1910: 47-1/41). Köylülerin çektikleri ilk telgrafın üzerinden yaklaşık üç ay geçmişti, fakat ihtilaf meselesi arazi ile ilgili gerginlik giderek artmıştı. Aydın livası idare meclisi de ilam hükmü kesinlik kazanıncaya kadar hem kiracı köylülerin hem de çiftlik sahibinin müdahalesinin engellenmesine karar vermişti. Çakırbeyli imam, muhtar ve ahalsinin Dahiliye Nezareti’ne yazdıkları şikâyet yazısına göre, köylüler bu karara uymuşlardı. Oysa hiçbir kanuni gerekçe olmadan mahalli hükümet tarafından Jandarma Kumandanlığı’na yazılı bir emir verilerek köylülerin engellenmesi emredilmişti. Bu iş için Jandarma Kumandanlığı’nda görevli ve Meşrutiyet öncesi dönemde yaptığı kötülüklerle ün salmış mülazım-ı sani [teğmen] Hüseyin Ağa, görevlendirilmişti. Köylülerin ifadesine göre çarşı meydanında bağırarak Hüseyin Ağa, “*bugün Çakırbeyli’ye mezar kazmaya gidiyorum*” demişti. Yasal haklarını korumaya çalışan köylüler, durumu merkezi hükümete bildirerek adaletin sağlanmasını istiyorlardı (BOA., DH. MUİ., 25 Şubat 1325 (10 Mart 1910): 75/61). Köylülerin şikâyet dilekçesinin üzerine Dahiliye Nezareti, Aydın vilayetinden adaletin sağlanması için gereğinin yapılmasını istemişti (BOA., DH. MUİ., 3 Mart 1326/16 Mart 1910: 75/61). Mahalli hükümetin verdiği bilgiye göre ise Çakırbeyli çiftliği, Defter-i Hakani senedi ile Adnan Bey’in tasarrufunda bulunuyordu ve üçüncü şahısların müdahaleye hakkı yoktu. Aksini düşünen köylülerin mahkemeye başvurarak sonucu beklemeleri gerekiyordu. Defter-i Hakani senedinin varlığı ve ifade ettiği hükme göre, dava sonuçlanana kadar köylülerin tecavüzünün önlenmesi gerektiği için vilayet idare meclisi bu yönde bir karar almıştı (BOA., DH. MUİ., 4 Nisan 1326/17 Nisan 1910: 75/61).

⁶ Ziraatle ilgili teknik yazıların çıktığı bazı süreli yayınlarda tarımsal üretim yöntemlerinin ortaçağdan kalma olduğu ve üretici köylünün bilimsel tarzda ziraat usullerine ilgisiz kaldığı sıklıkla dile getirilir. Bu konuda bir örnek için bkz. (Süleyman Kadızade Rifat, Mayıs 1329 /Mayıs-Haziran 1913: 17-18).

zamanı gelince, vergi toplamayı düşünüyor. Hasan'ın vergisini Hüseyin verir, Ahmed'in borcunu Mehmed öder. Bütün sene çalışır, her sene vergilerimizi veririz, zâten, vermesek de, zorla, kanımızı, yorganımızı, satarak alırlar. Böyle iken, yine borçtan kurtulamayız. Birkaç senedir, köyden, ekecek tohumluk bulamayanlar çoktur, hiçbir taraftan yardım olmadığından, ister istemez, ağalardan bir kile tohumluğu yüz-yüz yirmi kuruşa yâhûd üç kileye karşılık alır ekeriz. Artık o ağalar, başımıza belâ kesilir, köylüyü, hep edepsizlerden olan, adamlarına döğdürür, hapsedtirir, ba'zân, hükümet aracılığı ile, korkutur da, veremeyenlerden, alacağını öyle alır. Gerçi, bu sene, Zirâat Bankası veriyorsa da, bu, bizi doyurmuyor. Bu para, köyümüze girmeden bitiyor.” (Ahmet Şerif, 1999: 33-34).

Bu sözler, Akçuraoğlu Yusuf [Akçura]'nın sözleriyle ifade edersek “*Türk saltanatının bekçisi sıfatıyla mütemadi kan...; Türk saltanatının hazinesini doldurmak için mütemadi ter*” (Akçura, 2006: 134) döken Anadolu köylüsünün içinde bulunduğu durumu yalın bir dille anlatmaktadır. Parvus'un hesaplamalarına göre Anadolu köylüsü, tüm Osmanlı topraklarında Suriye hariç en ağır aşar vergisi yükünü taşıyan köylüydü (Parvus Efendi, 2005: 265). Köylünün ürettiği ürüne el koyma çabası içinde olan devlet, toprak ağası ve tefeci-tüccar sınıfına yabancı sermayenin Anadolu köylüsü üzerindeki baskısı da eklenince köylünün devlete yabancılaşması mümkün hale geliyordu. Meşrutiyet'in ilanının ardından ortaya çıkan köycülük düşüncesinin de etkisiyle köylünün içinde bulunduğu durumdan kurtuluşu için bir umut kapısı aralanmış oldu.

3. II. Meşrutiyet Döneminde Aydınların ve Hükümetin Köycülük Anlayışı

3. 1 Meşrutiyet Aydınlarının Köycülüğü

Köycülük benzeri düşünceler 19. yüzyılın sonlarından itibaren ilk olarak kapitalistleşmiş ülkelerde gözlenmeye başlamıştır. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi, her şeyi tepeden tırnağa değiştirerek büyük sosyal dönüşümlere gebe toplumsal yapılar oluşturmuştu. Kentleşme ve sanayileşme, eski toplumsal yapıları yıkıyor ve yerine yeni kurumlar yerleştiriyordu (Karaömerlioğlu, 2009: 284). Toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin belki de en sancılısı, kapitalizm karşısında küçük köylülüğün çözülmeye başlamasıydı. Küçük köylülüğün kapitalizme ve modern hayata nasıl ekleneneceği, köydeki üretim ilişkileri ve mülkiyet yapısının kapitalizmle temasa geçtiğinde nasıl şekilleneceği yani köylü meselesi, 20. yüzyıldan başlayarak dünyanın pek çok ülkesinde aydınların zihinlerini meşgul etmeye başladı. Kapitalist olgunluğa erişmiş ülkelerde köycü düşünceler, daha ziyade kentleşme ve sanayileşmeye verilen bir tepki niteliği taşıyordu. Mesela Amerika'da 1890'larda üçüncü bir parti olarak kurulan ve çiftçilerin partisi olarak gelişimine devam eden *Halk Partisi*, bu tarz bir tepkinin ürünüydü (Karaömerlioğlu, 2014: 22). Dünya kapitalist sistemine daha geç entegre olmuş ülkelerde ise köycülük daha farklı nedenlerle gündeme geldi. Rusya'da 1870'lerden itibaren gelişen Narodnikler'de olduğu gibi köylü hareketleri, bazı devrimci hareketler için bir “temel güç” vazifesi görüyordu (Karaömerlioğlu, 2009: 285).

Benzer biçimde çağın toplumsal sorunları, genel bir değişim havasının hâkim olduğu 20. yüzyılın başında Meşrutiyet aydınlarını da etkilemişti. Değişen yüzyılın başlarında Osmanlı fikir hayatında yoğun bir “halka doğru” hareketini gözlemek mümkündü. Genç Kalemler isimli dergi etrafında toplanan aydınlar, halk ve aydınlar arasındaki mesafeyi fark etmiş; meseleyi bir dil sorunu olarak yorumladıkları için aydınların halk diline dönmesini

savunmuşlardı (Berkes, 1964: 50-51). Fakat mesele dil sorunundan ibaret değildi, tam tersine asıl sorun kırsal ve kentsel alanda yaşayan halkın içinde bulunduğu iktisadi ve sosyal sorunlardı. Osmanlı gibi iktisadi potansiyeli tarıma endeksli olan ve nüfusunun %82'si köylerde yaşayan, en belirgin özelliği adeta bir köylü toplumu olan bu toplumda halka doğru hareketinin başka bir deyişle halkçılığın esasının “köycülük” olması gerekiyordu (Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973: 22).

Osmanlı aydın kesiminde halka yaslanarak devleti kurtarma fikrinin tarihsel şartları, Balkanlar'da ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerin 1860'lardan itibaren yarattığı büyük toprak kayıpları karşısında oluşmuş; Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi akımların bir toplumsal harç görevini ifa edemediğinin anlaşılması üzerine Rus Narodnik hareketinin etkisiyle köycülüğün düşünsel gelişimi başlamıştı (Haspolat, 2011: 560). Balkan Savaşları sonucu Rumeli'nin de kaybedilmesi Osmanlı aydınları arasında Anadolu temasına –ve Anadolu köylüsüne yani halka- olan ilgiyi iyice pekiştirmişti. Rus Narodnik (halka doğru) hareketinin Türk aydınlarını etkilemesi ise üç kanaldan gerçekleşmişti. Balkan entelektüelleri ile Rusya'dan gelen Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi göçmen Müslümanlar ve nihayet Ermeni aydınlarının ulusçu Taşnak akımına karşı geliştirdikleri sosyalist Hınçak hareketi Narodnik fikirlerin etki alanındaydı. Türkçü Meşrutiyet aydınları da bunlardan etkilenmişti (Berkes, 1964: 231-232; akt. Toprak, 2013: 170-171).

Bu yıllarda köylülere yönelik fikirlerin en başta dönemin etkin dergilerinden biri olan *Türk Yurdu*'nda Yusuf Akçura ama özellikle Parvus tarafından dile getirildiğini görmekteyiz. Dr. Alexander Israel Helphand nam-ı diğer Parvus Efendi, 1867'de Rusya'da doğmuş (Scharlau ve Zeman, 2007: 17 ve 20)⁷, Almanya'da doktora yapmıştı (Eröz, 1987: 347). 1910 yılının Kasım ayı başlarında İstanbul'a ulaşan Parvus'un yolu *Türk Yurdu* ile 1912'de kesişti ve Jön Türk liderleri tarafından kendisine yarı-resmi bir görev verildi. Bundan böyle Babıâli'nin nüfuzlu mali danışmanları arasında sayılıyordu (Scharlau ve Zeman, 2007: 173-176). Parvus'un ilk yazısına eklenen önsözde Yusuf Akçura, muhtemelen İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey'i kastederek ülkenin ekonomik durumunun analizini yapması için ülkenin tanınmış iktisatçılarına götürülen tekliflerin somut bir netice vermemesi üzerine *Türk Yurdu* sütunlarının bundan böyle Parvus Efendi'nin kalemine açıldığını duyuruyordu (Parvus Efendi, 2005: 259). Parvus, İttihat ve Terakki yöneticilerine yazılarında mutlaka köylülerin rejime kazandırılması gerektiğini öğütüyor; açıkça küçük köylülüğü savunuyordu. O'nun geri tarımsal bölgelerin kapitalizmle olan ilişkisi üzerine yaptığı analizler, Türk aydını –özellikle de Türkçü akım içindeki aydınlar- açısından ciddi anlamda uyarıcı bir etki yaratmıştı.⁸

Diğer Avrupalı sosyalistler gibi⁹ Parvus'a göre de, Türk köylüsü iki kanalla sömürülüyordu. Kıyı kentleri ve verimli tarım havzalarında üretilen ve Batı sanayisinin gereksinim duyduğu hammaddeler, düşük fiyatla satın alınıp karşılığında Batı Avrupa'nın ürettiği yüksek fiyatlı sanayi ürünleri satılmaktaydı. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Batı

⁷ Alexander Helphand, kimine göre Alman, kimine göre Rus kimine göre de Türk ajanıdır. Oldukça ilginç bir karakter olan Parvus, en nihayetinde milyoner bir sosyalist, Yahudi asıllı bir devrim taciridir. Scharlau ve Zeman tarafından kaleme alınan kitap (2007), Helphand'ın biyografisidir.

⁸ Niyazi Berkes, Türk aydınları arasında başlayan “halka doğru” hareketinin Türkçülük haline dönüşmesiyle sosyal reform ve kalkınma, Türk halkına ulaşma ve aydınlanma amaçlarını kaybetmiş olduğunu belirtmektedir (Berkes, 1964: 52).

⁹ Alman sosyal demokratların Rosa Lüksemburg, Alman kapitalizminin işçilerden sağladığı artı değeri Türkiye'de başta demiryolu olmak üzere doğrudan yatırımlar biçimde değerlendirdiğini, Türk devletinin de dış borçları aşar vergisiyle ödettiğini; böylelikle Türk köylüsünün Alman sermaye birikiminin yükünü taşıdığını belirtir (Kazgan, 2002: 31). Sovyet tarihçi Petrosyan Türk köylüsünün içinde bulunduğu durumu, “Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı sermayenin kölesi olması, köylünün sömürülmesini –ki bu, köylülerin hükümete olan hoşnutsuzluğunu iyiden iyiye artırıyordu- insafsız vergiler olmadan da kuvvetlendiriyordu” sözleriyle özetler (Petrosyan, 1974: 33).

Avrupa ile olan eşitsiz iktisadi ve ticari ilişkisinin yarattığı ağır borç yükü de yoksul Anadolu köylüsüne yüklenmekteydi (Parvus Efendi, 2013: 16). Anadolu köylüsünün ne kadar acınacak durumda olduğu ve bundan, ülke aydınlarıyla zenginlerin sorumlu olması gerektiği ancak Balkan Savaşları sırasında köylünün, düşman baskısına dayanamaması ve yaşanan ulusal felaket neticesinde anlaşılabilmişti (Parvus Efendi, 2005: 303).

Türk Yurdu'nda yayımlanan "Köylüler ve Devlet" isimli bir yazısında Parvus, Türkiye'deki köylü sorununu, Osmanlı Devleti'nin iktisadi gücü yani bağımsızlığına kavuşması olarak gördüğünü belirtmişti. Devletin, sadece bir sınıfa değil bütün millete hizmet etmesi gerekir diyen Parvus'un halktan anladığı, halkın çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu Osmanlı toplumunda elbette ki önce köylülerdi. Hükümet önce onların iktisadi durumunu iyileştirmeli ve uygarlık seviyesinin gelişmesine hizmet etmeliydi. Oysa Osmanlı köylüsü unutulmuş ve terk edilmiş bir vaziyetteydi. Köylüler sadece vergi ve askerlik mevzu bahis olduğunda hatırlanıyordu. En çok unutilanlar da Türk asıllı köylülerdi. Makedonya ve Ermeni köylülerini savunacak Ermeni, Bulgar, Rum ve Sırp aydınlar çıkmasına rağmen Türk köylüsünün çıkarını savunan bir Türk aydını çıkmadığını belirten Parvus, tam da burada eleştiri oklarını köylüden yüz çevirmiş ve onu siyaset dışı bırakmış olan Türk aydınlarına yöneltiyordu. Osmanlı Hıristiyan aydınları ile köylüleri arasında az çok bir ilişki olduğundan kendi köylülerinin çıkarlarını savunan aydınlar, ulusal bir bilincin yaratılmasına vesile olmuştu. Oysa köylü sorunu ulusal değil çeşitli azınlık gruplarını ilgilendiren toplumsal bir sorundu. Bu yüzden köylülerin dolayısıyla da halkın çıkarlarını savunma işlevini üstlenecek ve ona bir ulusal bilinç aşılacak Türk aydın kesimi ortaya çıkarsa, Türk ulusunun ilerlemesi sorunu gündemdeki yerini alacaktı (Türk Yurdu - Parvus, 15 Mart 1328/7 Nisan 1912: 1033-1034).

Yine Türk Yurdu'nda Temmuz 1912'de yayınlanan bir yazısında Parvus, bu sefer de fiskalist bakış açısından kurtulamadığı için ekonomik dengeyi göz ardı ederek mali dengeyi kurmaya çabalayan hükümeti eleştiriyordu. Oysa ekonomik denge kurulmadan mali denge kurulamazdı. Önerisi mali reform/borç reformu ile tarım reformunun birlikte ele alınmasıydı (Parvus Efendi, 2013: 12). Mali dengenin ön şartı olan ekonomik denge, ancak üretici kesim olan köylünün ekonomik durumunun düzeltilmesiyle mümkün olabilirdi. Kitlelerin rejime kazandırılması için Osmanlı kırsalında iktisadi ve toplumsal reformların yapılması, vergi yükünün hafifletilmesi, tarımsal kredi piyasasının köylü lehine yeniden düzenlenmesi gibi taleplerin yerine getirilmesi gerektiğini ısrarla savunuyordu. Aynı zamanda ziraat sendikaları vasıtasıyla köylünün ürünü elverişli fiyatlardan satılmalı, köylünün hem tefecinin hem de tüccarın elinde oyuncak olmasına izin verilmemeliydi (Parvus Efendi, 2013: 153).

Yazılarında popülist fikirlere rastlanılan aydınlardan biri de Yusuf Akçura idi. Ziya Gökalp ile birlikte hem İttihatçı hem de Kemalist hareketin teorisyeni olan Yusuf Akçura, toplumsal köken itibarıyla Tatar büyük burjuvazisinden gelmekteydi. Yusuf Akçura, Türk ulusal hareketine sosyo-ekonomik bir temel sağlama düşüncesindeydi. Niyeti içinden geldiği Tatar burjuvazi modeline uygun bir ulusal burjuvazinin oluşmasına katkı sağlamaktı. Osmanlı toplumsal yapısında sınıfların varlığını kabul eden ama bunlardan birinin diğerine tahakküm kurmasını onaylamayan Yusuf Akçura halkı, "*toplumun yoksul sınıflarıyla özdeşleştirir: yoksul köylüler, zanaatkârlar, ırgatlar, işçiler*" yani emekçiler olarak tanımlardı (Georgeon, 2006: 92). Bu bağlamda az topraklı ya da topraksız köylü, O'nun halk tanımının içinde kendine yer bulabiliyordu. Yazılarında köylünün toprağının yetersiz olmasından, elde ettiği ürünün köylünün geçimine yetmemesinden, yüksek verim elde etse bile ulaşım imkânlarının yetersizliği yüzünden köylünün piyasayla bütünleşemediğinden yakınıyordu (Toprak, 2013: 173). Halkçılığın uygulanabilmesi ve modern bir devletin kurulabilmesi için toprak meselesinin halledilmesi gerektiğini düşünüyordu. Toprak sahibi köylü ile ulusal burjuvazi arasındaki ittifaka dayanarak feodaller ve yobazlardan oluşan gerici toplumsal sınıflar ortadan kaldırılabilirse burjuvazinin önderliğinde modern bir devlet kurulabilecekti (Haspolat, 2011:

575). Halka doğru giden Yusuf Akçura'nın yazıları Türk Yurdu dışında Halka Doğru dergisinde de yayınlanıyordu. 1913 Nisanı'ndan itibaren yayın hayatına başlayan Halka Doğru dergisinde dönemin pek çok aydınının yazılarına yer verilmesine rağmen dergiye damga vuran isim Yusuf Akçura idi (Toprak, 2013: 173).

Batıcılık düşüncesinin önemli temsilcilerinden olan Abdullah Cevdet de Anadolu'ya yönelik bir köycülüğün gerekliliğini savunan aydınlardan biriydi. Rumeli vilayetlerinin kaybedilmesinin ardından yazdığı bir makalede, yaşanan bu felaket sonrasında henüz kaybedilmemiş olan yerlere gerçek anlamda sahip olabilmek için Anadolu'yu imar ve iskân etmenin zorunlu olduğunu belirtiyordu. Anadolu köylüsünü içinde bulunduğu karanlık geceden çekip çıkarmak, aydınlatmak için tepesindeki zorbanın nereden ve neden geldiğini ona anlatmak gerekiyordu. Anadolu asırlardan beri Rumeli için, Yemen için ölmekteydi. Süveyş Kanalı'nın açıldığı 1869 yılından beri yani yaklaşık 43 yıl içinde Yemen, bir buçuk milyon Anadolu'yu öldürmüştü. Fakat sıtmadan bitmiş tükenmiş durumda olan Anadolu köylüsü, ölmek için lazım gelen hayata sahip değildi. En kolay ve temel tedbirlerin bilinmemesi yüzünden köylerde yeni doğan (1-3 aylık) bebeklerin ölüm oranı tahminen %60 gibi baş döndürücü bir yükseklikteydi. Anadolu köylüsünün içinde bulunduğu acıklı durumu bu şekilde betimleyen Abdullah Cevdet'in köylüye ışık saçmak için bir de önerisi vardı. Balkan yenilgisinin ardından buralardan İstanbul'a pek çok memur gelmişti. Bunlar zamanlarını kahvede boş boş oturarak geçirip maaşlarını almaya devam ediyorlardı. Oysa pekala köylere olmasalar da nahiyelere giderek sağlık, hayvancılık, yeni yöntemlerle ziraat, aşıcılık gibi en temel konularda köylüyü bilgilendirebilirlerdi. Memurların bir kısmı da Anadolu'da neredeyse hiç mesabesinde olan kadastro işiyle uğraşarak hükümete faydalı olabilirlerdi. Anadolu'da hangi arazinin mülk arazi, hangisinin miri arazi olduğu pek belli olmadığı gibi bir köy veya kasabada bulunan arazinin de çeşitli kişilerde tapu senedi mevcuttu. Rumeli memurları zaten okuma yazma bildiklerinden memurların köylüye aktaracakları bu pratik bilgileri edinmeleri için üç dört aylık bir eğitimden geçmeleri yeterli olacaktı. Öncelikle bu maksatla bir okulun kurulması gerekiyordu. Bu öneriler dikkate alınırsa hem memurlar işsizlikten kurtulmuş hem alacakları maaşı hak etmiş hem de köylülere en gerekli ve pratik bilgileri aşılamış olacaktı. Bundan böyle sıra Anadolu köylüsüne el uzatmaya yani Abdullah Cevdet'in deyişiyle "*küçük harbden büyük harbe*" gelmişti (Abdullah Cevdet, 25 Nisan 1329/8 Mayıs 1913: 1362-1365).¹⁰

Dönemin komünist yazarlarından Mustafa Suphi ise Osmanlı inkılâbının ve hürriyetin Anadolu'daki esaslarını işçi ve çiftçi gibi düşük gelir gruplarının refahının iyileştirilmesiyle ilişkilendirmiştir. O'na göre 10 Temmuz İnkılâbı, Osmanlı toplumunu siyasi esaretten kurtarmıştır fakat halk halen iktisadi bağımsızlığına kavuşamamıştır. Anadolu'da köylüler halen ağır faizler altında kıvrınmaktadır. Almanların iktisadi gelişiminin, Alman köylülerin 19. yüzyılın ilk yarısında bu ağır faiz yükünden kurtulmalarıyla mümkün olduğunu hatırlatan Mustafa Suphi, tıpkı Almanya gibi Osmanlı'da da kooperatifler aracılığıyla küçük köylünün iktisadi, sosyal ve siyasal açıdan bağımsızlaşabileceğini belirtiyordu. Köylünün kredi olanaklarının iyileştirilmesini bağımsızlığın en önemli adımı olarak gören Mustafa Suphi'nin bir diğer önerisi ise İtalya'dakine benzer tarzda itibar (kredi) sandıklarıydı. Çok küçük sermayelerle iktisadi faaliyetlerde bulunan köylülerin kooperatifler ve itibar sandıkları sayesinde bir araya gelerek birbirlerine kefil olmaları başka bir deyişle halk kredisinin kurumsallaşması, köylüleri 200-300 kuruşluk kredi ihtiyacı için bütün varını yoğunu haczetmekten kurtarabilirdi. Mustafa Suphi, siyasi aşaması tamamlanan inkılâbın iktisadi

¹⁰ Abdullah Cevdet aynı zamanda 1914 yılında Köylü Bilgi Cemiyeti isminde bir cemiyet kurmuştu. Cemiyetin amacı, köylülerin kültürel açısından yetiştirilmesiydi. Bu anlamda en önemli çabası, Arap harflerinde yapılan değişikliklerle okuması kolaylaşan teknik kitaplar yayımlamaktı (Hanioglu, 1981: 369; aktaran: Tunaya, 2011: 501).

aşamasının başarılı olmasını hem halkın hem de milletin mali açıdan bağımsız olmasına bağlıyordu (Mustafa Subhi, 2 Kanun-i evvel 1326/15 Aralık 1910: 101-103).

3.2 İttihat ve Terakki'nin Köylü Meselesine Yaklaşımı

İttihat ve Terakki, 24 Temmuz 1908'de reformun siyasi aşamasını tamamladığında ikinci aşama olan toplumsal ve iktisadi reforma yön verebilecek bir köylü literatürü ile iktidara gelmişti. O günün köylü politikası gereğince, Meşrutiyet hareketi zavallı köylüye el uzatmalı, onu derebeylerin ve onların kalıntıları olan toprak ağaları ve eşrafın elinden kurtarmalıydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik bakımdan farklılık gösteren toplumsal yapısında, köylü sorunu ve toprak meselesi, her yerin özelliğine göre farklı bir şekil almıştı.¹¹

Öte yandan İttihat ve Terakki, kuşkuya yer vermeyecek biçimde Müslüman-Türk burjuvazisinin sınıfsal çıkarlarını savunan bir siyasal parti idi. Köylülerin ve henüz gelişim aşamasındaki cılız işçilerin sınıfsal çıkarlarını ulusal devrimci bir hareketle ilişkilendirmek gibi önceden hazırlanmış bir siyasal programları olmamıştı. İktisaden zor şartlar altında yaşayan toplumsal grupların desteğine dayanmaları sebebiyle içinde buldukları toplumun köylü ve toprak meselesine ilişkin sorunlarına karşı mücadeleci bir üslup geliştirdiler, ama uygulamada attıkları her adım çekingen bir nitelikte oldu. Bu adımlar, kırsal kesimde gelir ve mülkiyet kutuplaşmasının önüne geçecek tedbirleri almaktan son derece uzaktı. Dayandıkları toplumsal temel ve benimsedikleri burjuva siyaseti dolayısıyla halk yığınlarının daha fazlasını istemesinden çekinmiş olmaları muhtemeldir (Ahmad, 2011: 61-83).

Jön Türk ideologlarından hiç birisinin toprak sorununun çözümüne yönelik açık, belirli önerilerde bulunmamaları, olayların sadece üst yapı nitelikleriyle ilgilenmelerini eleştiren Petrosyan, Jön Türklerin bu tavırlarını toplumsal olayların sosyo-ekonomik derinliğine inemedikleri için toplumsal ilişkilerin sınıfsal niteliğinin bilincine varamamaları ile ilişkilendirir. Benzer şekilde ülkenin ekonomik ve politik sorunlarının çözümüne yönelik politikaların ılımlı olmasını feodal toprak ağaları ile sıkı bir ilişki içinde olan Türk milli burjuvazisinin henüz çok cılız olmasına bağlar (Petrosyan, 1974: 291-295).

Yine de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, esasında en başta muhafazakâr bir tarım politikası izlemeye niyetinin olmadığı; hatta reformist denebilecek bir toprak siyaseti güttüğü, bağımsız köylülüğü ve tarımda gelir dağılımını önemseydiği 1908 Selanik Kongresi'ndeki tartışmalardan anlaşılabilir. Kongrede kabul edilen siyasal programda köylü ve tarımla ilgili olarak alınan kararlar dikkat çekicidir. Öncelikle arazi sahiplerinin kanunen geçerli ve saklı olan tasarruf hakkı ihlal edilmemek koşuluyla köylülerin toprak sahibi olması ve düşük faizle kredi alabilmeleri için gereken kolaylıkların gerçekleştirilmesi öngörülüyordu (Madde 14).¹² Aşar için tahmis usulünün¹³ uygulanması mümkün olan yerlerde hemen uygulamaya

¹¹ Kadro hareketinin öncülerinden İsmail Hüsrev Tökin'e göre Kürt meselesi esasında bir milliyetçilik hareketi değil toprak meselesine dayanan bir sınıf mücadelesiydi (Tökin, 1990: 180-182). Bulgar köylü ayaklanmalarını tetikleyen esas mesele, köylülerle çiftlik sahipleri olan Müslüman toprak ağaları arasındaki sosyo-ekonomik çıkarların çatışmasıydı (İnalçık, 2009: 28).

¹² Bu madde sadece İttihat ve Terakki'nin siyasal programında yer almakta, fakat dönemin yegane muhalefet partisi olan Ahrar Fırkası'nın (daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası) siyasal programında yer almamaktadır. Oysa Akşin, İttihat ve Terakki'nin siyasal programını Ahrar Fırkası'nın "*soluk bir kopyası*" olarak değerlendirmektedir (Akşin, 2011: 171).

¹³ Aşarın tahsil edilmesinde emanet usulü, ihale usulü ve tahmis usulü olmak üzere üç tane yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan tahmis usulü, son beş yılda gerçekleşen öşür miktarının birleştirilip toplamın beşe bölünmesi ve her yıl belli bir miktarın vergi mükelleflerinden toplanması anlamına gelir. Fakat bazı yıllarda kıtlık ve kuraklık yaşanması durumunda vergi mükellefi köylüler, devlete olan vergi borçlarını ödemekte çok zorlanırlar. Tahmis usulü, 1905'ten sonra Selanik, Manastır, Kosova ve

konulacak; ardından kadastro usulü gittikçe yaygınlaştırılacaktı. Kadastro usulünün yaygınlaşması, tarlaların kesin sınırlarını belirleyeceği için toprak ağasının köylüyü baskı altına almasının önüne geçilmiş olacaktı (Madde 15). Memleketin iktisaden ilerlemesini mümkün kılacak bütün koşullar yerine getirilecek ve zirai açıdan her türlü ilerlemenin sağlanması için gereken tedbirler alınacaktı (Madde 18) (Tunaya, 2011: 99-100).

Dönemin köylü politikasına ilişkin olarak siyasal programda yer alan bu çekingen önerilerin pratiğe dönüşüp dönüşmediği elbette önemlidir. Bu anlamda aşar vergisinin akibetinin ne olduğu ile ilgili olarak Parvus, 1912 yılında yayınlanan bir makalesinde şöyle demektedir:

“İttihad ve Terakki Fırkası nüfuzunun eksilmesini mucib olan sebeplerden biri de, Meşrutiyet idare ile geçen şu dört sene zarfında köylülerin refah hallerine hadim hemen hiçbir şey yapılmamasıdır. Köylüler, bugüne kadar fevkalade acıklı bir halde kalmışlardır. ... İnkılabı müteakib geçen ilk zamanlarda köylülerin vergi yüklerini tahfif etmek meselesi ortaya çıkmış idi. Fakat mezkur mesele talik edildikçe edildi; ve neticede bu hususa dair hiçbir şey yapılmadı. Bu ise pek büyük bir hata idi. Fakat hükümetin köylü menafi'ni gözetememesine diğer bazı amellerin tesiri olmuştur; ezcümle Düyun-u Umumiye müessesesi hükümetin bu fena yola sapmasına icra-i nüfuz eylemiştir. ... Düyun-u Umumiye birkaç vilayetin aşar vergilerinin kendisine borç teminatı olmak üzere verildiğini ileri sürerek aşar vergisinin azaltılmasına muhalefet eylemektedir” (Parvus, 26 Temmuz 1328/8 Ağustos 1912: 587).¹⁴

Siyasal programın köylünün topraklandırılmasıyla ilgilenen ve sanki bir çeşit toprak veya tarım reformuna¹⁵ atıfta bulunan 14. maddesi, İttihat ve Terakki'nin henüz toprak

Anadolu'nun bazı bölgelerinde uygulanmaya başladı (MAZC, C. 3, D.1, 30 Haziran 1330/13 Temmuz 1914: 296-297).

¹⁴ Düyun-u Umumiye İdaresi'nin rızası alınmadıkça vergi sisteminde herhangi bir değişiklik yapılması mümkün olamıyordu. Örneğin hükümet, 1905 yılında Anadolu'da aşar tahsil yönteminde bir reforma gitmek istemişti. Vergi, beş yıllık ortalama üzerinden nakden ve devlet memuru eliyle tahsil edilecekti. Fakat bu reform teşebbüsü Düyun-u Umumiye İdare Meclisi'nin engeline takıldı (Avcıoğlu, 2001: 129). Aşar vergisinin kaldırılması 1925 yılında Kemalistler tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat aşarın yerine şehirli tüketicinin vergi yükünü arttıran dolaylı vergiler kabul edilmiştir. (Boratav, 2015: 54).

¹⁵ Bugün Anayasa'da toprak meselesi hakkındaki 44. maddenin birinci ve ikinci fıkrası şu hükümleri içermektedir. “Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun, bu amaçla, değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini tespit edebilir. Topraksız olan veya yeter toprağı olmayan çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz. Bu amaçla dağıtılan topraklar bölünemez, miras hükümleri dışında başkalarına devredilemez ve ancak çiftçilerle mirasçıları tarafından işletilebilir. Bu şartların kaybı halinde, dağıtılan toprağın Devletçe geri alınmasına ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.” Anlaşılacağı üzere Anayasa'nın bu maddesi toprak değil ülkemizde kullanılan anlamıyla tarım reformuna işaret etmektedir (Resmi Gazete, 20.11.1982: 17844). Temelde politik bir sorun olan toprak reformu, iktidarların sınıfsal yapısıyla ilgili bir meseledir. Özünde demokratik bir devrim niteliği taşıması gereken toprak reformunun bu demokratik özü, sadece köylülerin toprağı kavuşturulması değil, köylünün toprak köleliğinden ve büyük toprak sahibinin baskı ve sömürsünden kurtarılması ilkesinden ileri gelmektedir (Sönmez, 1998: 275). Ülkemizde toprak reformu üzerine yapılan tartışmalar ve analizler özellikle 1930-40 yıllarda ve 1970'lerde bir hayli yoğunlaşmıştır. Tartışmalarda bazen toprak reformu ile tarım reformu kavramlarının içeriğinin birbirinden farklılaştığını görülmektedir. Esasında uluslararası literatürde iki kavram arasında fark yoktur ve reform, topraksız köylüye toprak dağıtılırken, feodal artığı toprak ağalarının tasfiye

sahiplerinin etki alanının dışında olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Çünkü topraksız ya da az topraklı köylüye toprak verilmesi meselesinin, 1908'deki siyasi programdan sonra bir daha hiç bahsi geçmemiştir (Akşin, 2011: 171). Cemiyetin, birçok bakımdan 1908 programına benzeyen 1909 yılı siyasi programında ise bu nitelikte bir madde yoktur. Siyasi programda meydana gelen bu değişikliği Akşin, taşrada kendi niteliklerine uygun olmayan yerel yöneticileri meclise veya yerel örgütüne dâhil etmek mecburiyetinde kaldığında Cemiyet'in ortaya çıkan karşıtlığı asimile etmek için toprak ağalarına ve yerel eşrafa verdiği bir taviz olarak değerlendirmektedir. Başka bir deyişle İttihat ve Terakki'nin seçimlerde şansını koruması için ancak eşraftan kimseleri aday göstermek zorunda kaldığı tahmin edilebilir (Akşin, 2011: 256-257).

Her ne kadar siyasi programda belirtilenlerin gerçekleşmesi mümkün olamamışsa da İttihat ve Terakki, düşünsel alanda taraftar toplayan halkçılık ve köycülüğü fiili alana taşımıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bir "köye/halka doğru" bilincinin mevcut olduğu Cemiyetin nizamnamelerinde kulüp ve köylülükle ilgili olan maddelere bakıldığında da görülebilmektedir. Buna göre Cemiyet ile köylü arasında bu türden ilişkilerin kurulması İttihat ve Terakki Kulüpleri vasıtasıyla gerçekleşecekti. Cemiyetin nizamnamelerinin kulüplerle ilgili maddelerine göre, kulüpler fırsat buldukça köylülerin, Meşrutiyete bağlılığını ve istibdada nefretini çekecek surette telkinlerde ve ikazlarda bulunmaya gayret edecek ve hatta bu hususla ilgili olarak ara sıra köylere heyetler göndereceklerdi.¹⁶ Bu türden bir yaklaşım, kulüplerin gerektiğinde hedef kitlesi köylü olan gazetelerin çıkarılması işini iktisadi ve toplumsal olduğu kadar siyasi bir propaganda aracı olarak da benimsediğine işaret etmektedir.

İttihat ve Terakki'nin yayın organı Tanin gazetesinin yazarı Ahmet Şerif Bey'in Anadolu gezileri, köycülük akımının somut ve çok önemli bir örneğidir. Ahmet Şerif Bey'in, Osmanlı topraklarında yapmış olduğu gezilerden ilki, bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde bulunan Anadolu'da yaptığı gezilerdir ve 1909-1914 yılları arasında gerçekleşmiştir. Gezi, İttihatçıların –en azından Hüseyin Cahit Yalçın'ın- teşvikiyle gerçekleşmiştir. Ahmet Şerif Bey'in gezi notları mektuplar halinde üçer-beşer günlük aralıklarla Tanin'de yayınlanmıştır. Anadolu'ya yönelik bu gezilerin gerçekleştirilmesinde Anadolu'yu tanıma isteği göze çarpmaktadır. Başka bir deyişle taşrada olup bitenlerin öğrenilmesi çabasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin köylüyü rejimin kitlesel tabanına dâhil etme ve taşrada teşkilatlanma endişesi önemlidir. O yüzden bu gezileri salt Tanin'in bir girişimi olarak yorumlamak yerine 31 Mart'ta gerçekleşen karşıdevrimin tabanında orduda saf tutan köylü erlerin bulunmasından

edilmesi, ortakçılık kurumunun yerini toprak sahibi ve bağımsız köylünün alması, hukuki, iktisadi ve siyasi açıdan özgür kararlar verebilen bir köylü kitlesinin oluşması, köyün daha demokratik bir yapıya kavuşması anlamına gelmektedir. Elbette ki bu durum bir toplumsal dönüşüme, gelir ve toprak kutuplaşmasının azalmasına, tarımsal alandaki eski üretici güçlerin otoritesinin sarsılmasına açıkçası bir toplumsal devrime işaret eder. Fakat Türkiye'de hiçbir siyasi iktidar, bu toplumsal devrimi gerçekleştirememiştir. Başka bir deyişle tarım/toprak reformunun gerçekleştirilememesi, Kemalist devletçilik görüşünün başarısız olmasının en önemli nedenidir. Bunun içindir ki, Türkiye'nin kırsalındaki toplumsal yapı ve Türkiye ekonomisinin yapısal çarpıklıkları iki yüz yıldır değişmeden kalmıştır. Türkiye'deki sağ partiler, tabanları toprak ağalığına ya da daha modern bir deyimle büyük toprak mülkiyetine dayandığından toprak reformu yerine tarım reformu demeyi tercih etmişlerdir. Bu kavramın isim babası ise Süleyman Demirel'dir. Ona göre mesele sadece iktisadidir, siyasi ve toplumsal tarafları yoktur. O yüzden toprak yerine tarımı kavramsallaştırmayı tercih eder. Tarım reformundan kasıt, feodal artığı yapıya dokunmadan ya da en fazla toprak ağalığı yerine makineli tarıma yönelmiş kapitalist çiftçiliği destekleyerek tarımsal verimliliği arttırmak, bunun için de ortalama işletme ölçeğini büyütme'dir. Bu reform anlayışında köylüye yine toprak dağıtımı yapılır, fakat büyük toprak sahiplerinin tasfiyesi yoluyla değil hazine arazisinin dağıtımıyla olur. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Mülayim, 1976; Berkes, 1964).

¹⁶ Bahsi geçen madde, 1909 (1325) Nizamnamesinin 45. maddesinde; 1911 (1327) Nizamnamesinin ise 68. maddesinde aynen korunmuştur (Tunaya, 2011: 25 ve 125).

hareketle, İttihat ve Terakki'nin bilinçli çabalarının bir ürünü olarak bakmak gerekir. Bu arada Ahmet Şerif'in, "Anadolu'ya gitmesi"nin, 31 Mart'tan sonra gerçekleştiği gözden kaçmamalıdır. Ahmet Şerif Bey'in gezilerini tetikleyen en önemli unsur 31 Mart olayı olsa gerekir. Tanin gazetesinin Anadolu'ya ve köylüye yönelişinin yanı sıra, Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün yayımladığı Vatandaş gazetesi (Odabaşı, 2011: 47-63), İzmir'de yayımlanan Köylü gazetesi, İstanbul'da İttihat ve Terakki Süleymaniye Kulübü'nün 1909-1910'da çıkardığı Işık mecmuası (Odabaşı, 2011: 61-62) ve İttihat ve Terakki'nin köylü ile bağlantısını kurmak amacıyla 1914 yılında yine İstanbul'da kurulan Köylü Bilgi Cemiyeti (Tunaya, 2011: 501) köycülük akımının diğer somut girişimleri olarak gösterilebilir.

Bu gazete ve dergiler, hem İttihat ve Terakki'nin halkçılık ve köycülüğü birleştirmiş olduğunu hem de rejimi ayakta tutabilmek için köylülerin siyasal desteğini kazanmanın gerekli olduğu bilincini taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Fakat köylüye yönelik bu çekingen ilginin yerini ilerleyen yıllarda büyük toprak sahibi ve eşrafa yönelik bilinçli ve sistemli bir destekleme politikası almıştır. Şöyle ki, Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde halka doğru hareketinin yöneldiği "halk" algısında bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Savaş öncesi dönemde alt gelir gruplarına yönelik olan halka doğru hareketi savaşla birlikte bu ikinci evrede tabiri caizse sınıf atlamıştı. Taşra İttihatçıları "halk"ı artık orta sınıf olarak görmeye ve uluslaşma sürecinde orta sınıfın öncülüğünü benimsemeye başlamışlardı (Toprak, 2013: 194). Bu yüzden Türk Yurdu, Halka Doğru, Vatandaş, Köylü, Işık gibi gazete ve mecmuaların yanı sıra İstanbul'dan sonra Osmanlı Devleti'nin en kozmopolit kenti olan İzmir'deki Halka Doğru Cemiyeti'nin halka doğru gitmesi, Rus Narodnik hareketinden esinlenerek Anadolu'ya yönelen Türk Ocakları'nın halka doğru yönelmesinden daha farklıydı. Öncelikle Cemiyet 1917'de eski Halep valisi Tefvik Bey, İzmir mebusu Rahmi Bey ve Celal [Bayar] Bey tarafından kurulmuştu. *Halka Doğru Mecmuası* derneğin yayın organıydı. Tunaya'nın ifadesiyle "1913 yılının açtığı tek parti rejimi döneminde İttihat ve Terakki'nin gölgesinde" kurulan (Tunaya, 2011: 443-444) *Halka Doğru Cemiyeti* çerçevesinde örgütlenenler, Müslüman-Türk unsurun, özellikle dış odaklar karşısındaki iktisadi çıkar birliğini merkeze alıyordu. Bu Cemiyet ile birlikte "halka doğru" hareketi, artık bir orta sınıf hareketine dönüşmüştü. Hareketin toplumsal tabanı Anadolu eşrafına dayanıyordu. Böylelikle iktisadi Türkçülük ile orta sınıf etiketli bir halkçılık birbirine eklenmiş oldu (Toprak, 2013: 197).

Siyasal programının daha reformist bir niteliğe sahip olan 14. ve 15. maddelerinde belirtildiği haliyle tarım ve toprak düzeninde değişiklik yapma fikrini terk eden ve köycülüğü ancak basın aracılığıyla uygulama sahasına taşıyabilen hükümet, tarımın geliştirilmesini esas alan 18. maddeye dayanarak tarımsal üretimin teknik koşullarını iyileştirmeye dönük bir politika benimsedi.

İktidara gelirken sosyo-ekonomik açıdan daha zayıf durumda olan toplumsal sınıfların haklarının savunucusu olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki, iktidarı tam anlamıyla ele geçirince statükonun ne kadar yerleşik ve sağlam olduğunu fark etmiş ve savaşın başlamasıyla birlikte daha muhafazakar, pragmatik ve realist bir tarım politikası benimsemiştir. Tarımı modernleştirmek amacıyla hareket eden hükümet, bir taraftan tarımda makineleşmeyi teşvik ederken diğer taraftan yüksek maliyetli sulama yatırımlarına girişti. Arazi değerini arttırmak ve toprağı metalaştırmak için arazi hukukunda değişikliğe giderek yeni kanunlar çıkardı. Ziraat Bankası'nı yeniden yapılandırarak modern yöntemlerle ticari tarıma yönelen büyük toprak sahipliğini teşvik etti. Birinci Dünya Savaşı sırasında tarımsal üretimin azalması ve işe sorununun savaş ekonomisi yükünü taşınamayacak hale getirmesi yüzünden Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-u Muvakkati ile tarımda angarya uygulamasına gitti (Ökçün, 1983). Özellikle savaş yıllarında temel tüketim maddelerine olan talebin artması fakat özellikle deniz ticareti yollarının kapalı olması yüzünden talep Anadolu'ya kaymış ve iç pazar da belli ölçüde bir bütünleşme sağlanmıştı. Bu sayede iç pazarın oluşumunu teşvik eden savaş konjonktürü,

Anadolu kırsalında sermaye birikimini hızlandırdı. Bu olgu, Anadolu’da kurulan çeşitli milli bankalarla ilişkilendirildiğinde daha açık biçimde fark edilebilmektedir. (Varlı Bînağul, 2021).

Öte yandan İttihat ve Terakki savaşın getirdiği konjonktürde tarımda emek ve sermaye rekabetini arka plana atarak yabancı sermayeli tarım şirketlerini tarımsal ve ticari hayatın dışına itme konusunda tarihsel bir fırsat elde ettiğini düşünüyordu. Fakat devlet eliyle yaratılan harp zenginleri, tüm ekonomik hayatta olduğu gibi tarımsal alanda da ancak harp fakirlerinin yaratılması pahasına olmuştur. Belirtmek gerekir ki, dönemin pek çok aydını ve iktisat okur-yazarı tarafından köylülüğün kurtuluş yolu olarak görülen tarımsal kooperatifleşme bile küçük köylülüğün korunmasını esas alan sosyolojik bir nitelikten ziyade tarım ürünleri piyasasında Müslüman-Türk sermaye sahibi ile gayrimüslim sermaye sahibi arasındaki rekabeti Müslüman-Türkler lehine değiştirmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Arazi hukuku alanında yürürlüğe konulan muvakkat kanunlar da toprağın metalaşması için yasal zemini yaratmıştır.

4. Tarım Ekonomisinin Hukuki Temelleri

4.1 19. Yüzyılda Osmanlı Toprak Hukukunda Yaşanan Dönüşüm

Osmanlı iktisadi, toplumsal, askeri ve mali sisteminin çerçevesini yüzyıllar boyunca Osmanlı toprak rejimi belirlemiştir. Buna göre Osmanlı Devleti’nde köylü, toprağın mülkiyetine değil tasarruf hakkına sahiptir. Köylünün çıplak mülkiyeti padişaha ait olan miri arazi üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkı, irsi olan yani babadan oğula geçen bir kiracılıktır. Eğer ölen kişinin oğlu yoksa kızı veya baba bir erkek kardeşi, tapu bedeli ödemek suretiyle arazi üzerinde yeni bir tasarruf hakkı tesis edebilir. Ölen kişinin kızı veya baba bir erkek kardeşi bu haklarını kullanmak istemezse toprak, sırasıyla önce yakın akrabalarından birine ve eğer o da yoksa köyde toprağa ihtiyacı olanlara ve nihayet isteklilere kiralanır (Barkan, 1980: 294-295).

Osmanlı toprak rejiminin dönüşmeye ve fiilen büyük çiftliklerin ortaya çıkmaya başlaması, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir. Doğu ticaret yollarının Okyanuslara doğru kayması ve Celali isyanları ile başlayan iktisadi bunalıma askeri başarısızlıklar da eklenince durumdan istifade eden bazı tımar sahipleri, köylünün tasarrufundaki miri araziye el koyarak fiilen özel mülk haline getirmişlerdi (Cin, 1992: 328-329). Böylelikle topraksız kalan köylülerle giderek topraklarını genişletenlerin yan yana bulunduğu sınıflı bir toplum yapısına doğru bir dönüşüm başlamıştı.

Fakat Osmanlı kırsalında üretim ilişkilerinin ve toprak rejiminin yeni boyutlar kazanması, Avrupa kapitalist sistemine entegrasyonun gerçekleştiği 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldu. Bu yüzyıl aynı zamanda yerel güç odakları karşısında merkezi iktidarın güçlendirilmesine yönelik ısrarlı ve başarılı adımların atıldığı bir modernleşme çağıydı. Merkezi ve güçlü bir devlet yönetimin yeniden sağlanması ve sosyo-ekonomik yapının şekillendirilmesinde çoklu hukuk yapısının “tek”leştirilmesi ve modern bir görünüme kavuşması, bürokrasinin elini kuvvetlendiren önemli bir araç olarak görülmüştü. Bu anlamda Tanzimat’la birlikte başlayan kanunlaştırma süreci içinde arazi hukuku alanında yapılan en önemli düzenleme, 1839-1858 yılları arasında geçen 19 yıllık bir hazırlık döneminin ardından modern kanun tekniğine göre oluşturulan 1858 Arazi Kanunnamesidir (Barkan, 1980: 317-332). Bu kanunnamenin hazırlanmasında yabancı etkisini kabul etmeyen görüşler olsa da miri arazi üzerinde miras ve tasarruf haklarının genişletilerek mutlak mülkiyet haklarının tesisine izin veren yeni ve modern bir arazi kanununun hazırlanması hususunda Avrupa sermayesinin

Osmanlı toprakları üzerindeki iktisadi ve politik çıkarları adına hareket eden Avrupalı devletlerin baskısını da dikkate almak gerekir.¹⁷

Öte yandan literatürde 1858 Arazi Kanunnamesinin amacına ilişkin birbirinden farklı pek çok yaklaşım vardır. Kanunun hazırlanma amacının temellendirilmesi sırasında farklı araştırmacılar tarafından bazen merkezi ve güçlü devletin temelini oluşturan küçük köylü ile önceden var olan yakın ilişkinin yeniden tesis edilmesi başka bir deyişle küçük köylünün büyük toprak sahipleri karşısında korunarak siyasi sistemin meşruiyetinin sağlanması bazen miri tarım arazilerinin ekilip biçilmesinde devamlılığın sağlanması suretiyle hazinenin gelirlerinin arttırılması bazen de yerel güç odakları karşısında merkezi iktidarın güçlendirilmesi amaçları öne çıkarılır (Aytekin, 2005: 723-744). Üretim ilişkilerinin hukuki çerçevesi üzerine yapılan yorumlar daha homojendir. Buna göre 1858 Arazi Kanunnamesinin kabulünden sonra gerçekleştirilen tadiller ile mutasarrıfa verilen bireysel tasarruf hakkı sayesinde, tasarruf hakkı mülkiyet hakkına çok yaklaşmıştır. Hukuken arazinin çıplak mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte miri tarım arazisi üzerindeki tasarruf hakkı, bugünkü mülkiyet hakkından farksızdır (Cin, 1992: 333-338). Batı kaynaklı liberal fikirlerin etkisinde kalan Tanzimat döneminin devlet adamları, ekonomik büyümenin ancak arazi mülkiyeti konusunda tam bir serbestliğin başka bir deyişle mutlak mülkiyet haklarının benimsenmesi suretiyle olacağına inanmışlardır. Toprağı tasarrufunda bulunduranlara verilen hakların genişletilmesiyle birlikte tarım arazilerini daha iyi işleyeceği, üretim ve servetin artacağı, ekonomik büyümenin sağlanacağı düşünülüyordu. Toplumsal ve ekonomik ilişkiler üzerinde merkezi devlet ve onun hukuki düzenlemeleri oldukça etkili olsa da bu yeterli bir görüş değildir.

1858 Arazi Kanunnamesi'nin beklenen toplumsal ve ekonomik etkileri üzerine literatürde –tıpkı kanunun amacına yönelik görüşlerde olduğu gibi- birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Osmanlı toprakları üzerinde farklı coğrafyalarda farklı eğilimlerin ortaya çıkma ihtimali üzerine genelleştirme eğilimine kapılmadan ılımlı bir yaklaşımla hareket edilirse, Arazi Kanunnamesi'nin toprak üzerinde sosyal adaleti sağlamaya dönük bazı maddelerine rağmen toprak yoğunlaşmasına doğru bir eğilimin ortaya çıktığı kabul edilebilir (Quataert, 2008: 60-63). Bununla birlikte 1858 Arazi Kanunnamesi ve tadillerinin, miri topraklar üzerindeki tasarruf hakkı ile mülk topraklar üzerindeki mülkiyet hakkı arasındaki farkı giderek bulanıklaştırdığı muhakkaktır (Barkan, 1980: 371).

4.2 II. Meşrutiyet Döneminde Toprak Hukukunda Yapılan Değişiklikler

Arazi hukuku, Tanzimat döneminden bu yana hiçbir ciddi değişikliğe uğramamıştı. II. Meşrutiyet döneminde arazi hukukunda yapılan değişikliklerle birlikte Tanzimat reformlarının karmaşık ve çoğu durumda düzensiz olarak bıraktıkları mevzuat önemli ölçüde basitleştirilmişti (Lewis, 2010: 619). Fakat İttihatçıların, arazi hukukuna yönelik tasarıları sadece basitleştirme gayesine hizmet etmiyordu. Onlar toprak alanında yapılacak yasal düzenlemeleri, aynı zamanda tarımı modernleştirmenin ve tarımsal üretimi arttırmanın bir gereği olarak görüyorlardı.

II. Meşrutiyet döneminin siyasi hayata getirmiş olduğu yeniliklerden biri hükümet programlarının Meclis-i Mebûsan'da milletvekilleri önünde açıklanmasıdır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki hükümetinin, 1908 hareketinden beş yıl sonra çıkarmayı başardığı arazi kanunları ile sosyo-ekonomik yapıyı şekillendirme niyetini en açık biçimde anlatan metin, hükümetin en yetkili temsilcisi Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından sunulan hükümet programıdır.

¹⁷ Osmanlı Devleti'nde yabancılara toprak sahibi olma hakkı, 1867 yılında yapılan hukuki düzenleme ile verilmiştir (Quataert, 2008: 56).

1913-1917 yılları arasında sadrazamlık yapan Sait Halim Paşa, 1913 yılında Meclis-i Mebusan'da hükümet programını savunurken toplumun iktisaden ilerlemesini sağlayacak en önemli koşulun, kişilerin iktisadi sorumluluğa sahip olarak hareket etmeleri olduğunu belirtmişti. Başka bir deyişle kişinin faydalı ya da zararlı girişimlerinin sonuçlarına kendisinin katlanması gerekiyordu. Bireysel çabasıyla uyumlu bir fayda elde edeceğine dair inancı ne kadar kesin olursa üretim de o derece artacaktı. Bunun için de yapılması gereken şey, bireye serbest tasarruf hakkının verilmesiydi. Oysa Osmanlı arazi mevzuatı, tam anlamıyla serbest tasarruf hakkına imkân vermiyordu; bir takım kanuni şartlarla sınırlandırılmıştı. Bu yüzden yeni emval-i gayr-i menkule [gayrimenkuller] hakkında çıkarılan muvakkat kanunlar¹⁸ ile tasarruf hakkını sınırlayan hükümler ortadan kaldırılarak arazi intikalinin genişletilmesi ve toprak değerinin arttırılması istenmişti. Aynı zamanda arazinin borçlara teminat olarak gösterilmesinin yolu açılarak arazi sahibinin toprağından istediği gibi yararlanabilmesi hedeflenmişti. Bu sayede vefat, iflas ve malul olma hallerinde bile alacaklıların hakları teminat altına alınmış oluyordu. Hükümet tarafından kabul edilen bu kolaylık ve izinlerden maksimum fayda elde edilebilmesi için de tasarruf senetleri ve Defteri Hakani'nin işlemlerinde reformlar yapılması gerektiği için tahdid-i arazi [kadaströ] kanunu hazırlanmıştı. Bu kanunlar sayesinde toprak sahiplerinin hakları teminat altına alınmış olacak ve tapu senetleri en önemli ödeme gücü haline gelecekti (Güneş, 1990: 254-256).

Her ne kadar hükümetin başındaki isim siyasal programını savunurken arazi hukukuna daha da modern bir görünüm kazandırmış olmalarını başarılı bir hamle olarak anlatsa da bahsi geçen muvakkat kanunların barındırdığı hükümlere daha yakından bakmak anlamlı olacaktır. Ancak bu şekilde kanun hükümleriyle Osmanlı kırsalında sosyal adalet prensiplerine uygun bir hukuki düzenleme yapıp yapılmadığı ve toprak hukukunda yaşanan uzun dönemli eğilimlerin herhangi bir kesintiye uğrayıp uğramadığı anlaşılabilir.

4.2.1 Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-u Muvakkat

İttihat ve Terakki hükümeti tarafından 16 Şubat 1328 (1 Mart 1913) tarihinde yürürlüğe konulan ve yedi maddeden oluşan Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-u Muvakkat ile Osmanlı hukukunda tüzel kişilerin arazi edinmelerine izin verilmiştir. Muvakkat kanunun birinci maddesine göre hükümet, belediyeler, cemiyetler ile sözleşme veya şartname veya nizamnameleri hükümet tarafından onaylanmış olan Osmanlı ticaret, sanayi ve inşaat şirketleri gayrimenkul tasarruf edebilirler. Benzer biçimde kanunun ikinci maddesiyle hisse senetleri nama yazılı ve hamilleri Osmanlı tebaasından olan tarım şirketleri de hükümet tarafından onaylanmış sözleşme veya şartname veya nizamnameleri gereğince arazi tasarruf edebilirler. Fakat bu tarım şirketleri sahip oldukları araziye satacak

¹⁸ Osmanlı hukukunda muvakkat yani geçici kanun, Kanun-i Esasi'nin 36. maddesinde düzenlenmiştir. *"Meclis-i Umumi mün'akit olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahut emniyeti umumiyeyi halden vikaye için bir zarureti mübremeye zuhur ettiği ve bu bapta vaz'ına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için meclisin celp cem'ine vakit müsait olmadığı halde Kanunu Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere heyeti vükelâ tarafından verilen kararlar Heyeti Mebusanın içtimaile verilecek karara kadar ba iradei seniye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir."* (Gözübüyük ve Kili, 1982: 31). Görüldüğü gibi muvakkat kanun, günümüz Anayasa Hukukunda geçen kanun hükmünde kararnamele (KHK) benzemektedir. Meclisin (Mebusan ve Âyan Meclisleri) toplantı halinde olmadığı ve derhal toplanabilmesinin de mümkün olmadığı olağanüstü hallerde Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan ve Mebusan Meclisi'nin toplanıp bir karar vermesine kadar geçici olarak kanun gücünde olan bir düzenlemedir. Muvakkat kanunlar, İttihat ve Terakki tarafından toplumsal hayatın düzenlenmesinde çok sık başvurulan bir hukuki araç olmuştur. Muvakkat kanunlar, Meşrutiyet hükümetlerinin daha çabuk karar alabilmesine imkan vermişse de, söz konusu 36. maddenin belli ölçüde istismar edilmesi suretiyle beraberinde otoriter nitelikli hukuki düzenlemeleri de getirmiştir.

olurlarsa, köy halkının ve orada araziye mutasarrıf olanların bedel-i misil ile tarım arazisinin ferağında [tasarruf hakkının devri] rüçhan hakları olacaktır (Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-u Muvakkat, 1329/1913).

Görülüyor ki, bu kanunla birlikte miri arazinin, mülk araziden farksız olarak tüzel kişiler tarafından tasarruf edilebilmesinin önü açılmıştır. Bu kanun yürürlüğe girmeden önce özel bir takım hukuki düzenlemelerle hükümet, belediye daireleri, cemiyetler, sanayi ve ticaret şirketlerinin arazi tasarruf etmelerine izin verilmekteydi. Fakat inşaat ve tarım şirketlerinin miri araziye tasarruf etmelerine hukuken izin verilmiyordu. Hükümet bu yasal düzenlemeyle sermaye sahiplerini, kırsal alana yatırım yapmaya teşvik etmek istemiştir. Kanun koyucunun asıl amacı hakkında bilgi edinebileceğimiz esbab-ı mucibeye [gerekçe] göre miri tarım arazisini tasarruf eden tarım şirketlerinin bölgenin imarına ve tarımsal üretimine katkı sağlayacağı düşünüldüğünden hem devletin vergi gelirlerinin artacağı hem de o bölgenin iktisaden gelişmesinin mümkün olacağı tahmin edilmişti. Tarım şirketleri ile devletin çıkarları arasında bir çatışma olması ihtimalinden hareket eden kanun koyucu, bu riski ortadan kaldırabilmek için tarım şirketlerinin hisse senetlerinin nama yazılı olmasını ve şirket ortaklarının Osmanlı tebaasından olmasını şart koşmuştu (Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-u Muvakkat, 1329/1913: 2-3).

Muvakkat kanunun tarım şirketleriyle ilgili bu maddesinden de anlaşıldığı üzere İttihat ve Terakki hükümetleri, güvenilir mülkiyet haklarının yerleşmesi ve toprağın metalaşmasını, tarımsal üretimin artması ve modern bir ekonominin ortaya çıkmasını belirleyen bir fonksiyonel ilişkinin bağımsız değişkeni olarak görüyorlardı.

4.2.2 Emval-i Gayrimenkulenin İntikalatı Hakkında Kanun-u Muvakkat

On iki maddeden oluşan 21 Şubat 1328 (6 Mart 1913) tarihli Emval-i Gayrimenkulenin İntikalatı Hakkında Kanun-u Muvakkat ile ivazsız intikal hakkına sahip olan mirasçıların sayısı giderek arttırılmıştı. Kanunun esbab-ı mucibesi [gerekçe] incelendiğinde kanun koyucunun, toprağın metalaşmasını ve miri tarım arazisinin olabildiğince mülk arazilere yaklaştırılmasını amaç edindiği anlaşılmaktadır. İttihat ve Terakki hükümetleri de tıpkı kendinden önceki devlet yöneticileri gibi, hukuki tedbirlerle tarıma dayalı bir ekonomik büyümenin gerçekleşeceğine inanmışlardı. Miras hakkı ne kadar genişletilirse tarım arazisini tasarruf edenlerin, toprağı bayındır hale getirmek için daha fazla çaba harcayacağı; miras hakkının kısıtlı olmasından ötürü toprağı yatırım yapmak istemeyen sermaye sahiplerinin arazi talebinin artacağı ve bundan dolayı gündün güne arazi değerinin yükseleceği düşünülmüştü. Toprağın miras bırakılabileceği kişi sayısının artmasıyla birlikte arazinin mutasarrıfı toprağı daha fazla yatırım yapacağı için tarımsal üretim ve vergi gelirleri artacaktı (Emval-i Gayrimenkulenin İntikalatı Hakkında Kanun-u Muvakkat, 1329/1913: 1).

Emval-i Gayrimenkulenin İntikalatı Hakkında Kanun-u Muvakkat ile miri tarım arazisini karşılıksız edinme hakkı çok geniş bir akraba zümresine tanınmıştır. Kanunda geçen birinci derecedeki mirasçılar, murisin çocukları ve torunlarıdır. İntikal hakkı öncelikle çocuklara ve onların halefi olmak üzere daha sonra toruna ve torunun çocuklarına geçer. Miras hakkı, kız ve erkekler için eşit hisse olacak şekilde kabul edilmiştir. İkinci derecede intikal hakkına sahip olanlar, ölen kişinin ana babası ve onların çocukları ve torunlarıdır. Ana ve baba eşit hisselerle sahiptir. Bu grupta intikal hakkı ana babanın çocuğuna, torununa ve son olarak torun çocuklarına kadar gider. Üçüncü derecede intikal hakkı sahipleri ise ölen kişinin büyük anne ve babası ile onların çocukları ve torunlarıdır. Büyük anne ve büyük baba sağ ise eşit hisseye sahiptirler; aksi takdirde halefiyet yoluyla miras hakkı torun çocuklarına kadar gider. Aynı dereceden olan mirasçıların arasında akrabalık derecesi daha kuvvetli olan, zayıf olan

intikal hakkından mahrum bırakır. Ayrıca bu kanunla birlikte ölen kişinin sağ kalan eşinin durumu intikal hakkı bakımından son derece güçlendirilmiştir. Buna göre sağ kalan eş, birinci derecedeki mirasçılarla bir arada bulunuyorsa 1/4 oranında, ikinci ve üçüncü dereceden mirasçılarla bir arada bulunuyorsa 1/2 oranında hisseye sahiptir. Bu üç grup intikal hakkı sahibinden hiç kimse yoksa mirasın tamamı sağ kalan eşe kalır (Emval-i Gayrimenkulenin İntikalatı Hakkında Kanun-u Muvakkat, 1329/1913: madde 2, 3, 4, 5 ve 7).

Bu muvakkat kanunla birlikte miras hakkında kabul edilen en önemli yeniliklerden biri, intikal hakkı sahibi mirasçılar arasına büyük anne ve büyük babaların da katılması ve halefiyet ilkesinin torun çocuklarını da kapsayacak şekilde genişletilmesidir. Bu kanunla ilk defa ölen kişinin çocuk ve torunları ile birlikte bulunan ana babaya 1/6 oranında hisse verilmiştir. Yine ilk defa ölen kişinin çocuk ve torunları ile bir arada bulunan sağ kalan eşe 1/4; ikinci ve üçüncü dereceden mirasçılarla birlikte bulunduğu zaman da 1/2 hisse verilmiştir (Cin, 1992: 348).

Bu kanunla birlikte miri tarım arazisini tasarruf eden kişi, miras hakkı açısından neredeyse tam anlamıyla bir özel mülkiyet sahibi olmuştur. Miras alanında kabul edilen bu yeni muvakkat kanun, Alman Medeni Kanunu'na dayanmaktaydı. Fakat Alman kanununda sadece şehirlerde bulunan gayrimenkullere uygulanan hükümler, Bernard Lewis'in görüşüne göre bir dikkatsizlik sonucu, miras hakkına ilişkin yeni muvakkat kanunda miri tarım arazilerini de içine alacak şekilde düzenlenmişti (Lewis: 2010: 619). Fakat mirasçılarının sayısının giderek çoğalması, Osmanlı-Türk toprak hukukunda günümüzde halen varlığını koruyan bir soruna sebep oldu: sık sık mülkiyet kaybının yaşanması ve tarım arazilerinin aşırı biçimde parçalanması. Kanun koyucunun beklediğinin aksine iktisadi açıdan hiç de rasyonel olmayan bir durum ortaya çıktı.

4.2.3 Emval-i Gayrimenkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesi Hakkında Kanun-u Muvakkat

İslam hukukunda ipotek yerine rehin kurumu vardır. Başka bir deyişle mülk arazilerin rehin edilmesi hukuken mümkündür, fakat miri arazi üzerinde bu tarz bir işlem gerçekleştirilemez. Öte yandan arazisini rehin eden kişi, merhunu alacaklıya teslim etmek zorunda olduğu için rehin işlemi borçlu için elverişli değildir. Bu durumda miri araziye tasarruf eden köylü, arazisini rehin ederek borçlanma ihtiyacını karşılama imkânından yoksun kalır. Köylünün hem miri arazi karşılığında kredi alabilmesi hem de araziden yararlanmaya devam edebilmesi ancak ipotek kurumunun hukuken kabul edilmesiyle mümkün olabilir. Bu hukuki sakıncayı ortadan kaldırmak için modern hukuktaki ipotek kurumunun yerine geçmek üzere 19. yüzyılda yapılan hukuki düzenlemelerle “vefaen ferağ” işlemi kabul edilmiştir.

Her ne kadar vefaen ferağ işlemi ipoteye benzese de bu ikisi birbirinden farklı hukuki ve ticari işlemler olduğu için vefaen ferağ işlemi ipotegen sağladığı kolaylıkları sağlamaz. Örneğin bir kişiye ipotek edilen bir gayrimenkul başkalarına da ipotek edilebilmesine rağmen vefaen ferağ işleminde alacaklının rızası olmadan böyle bir şey mümkün değildir. Öte yandan ipotekle rehin arasında da bir takım farklar vardır. Rehin işleminde merhun alacaklıya teslim edildiği halde, ipotek edilen arazi mutasarrıfın veya malikin elinde kalır ve borçlu arazisinden yararlanmaya devam eder. Müşterek tasarruf edilen bir arazinin hissesi veya herhangi bir arazinin belli bir kısmı rehin edilemez ama ipotek edilebilir (Cin, 1992: 351).

On üç maddeden oluşan 25 Şubat 1328 (10 Mart 1913) tarihli Emval-i Gayrimenkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesi Hakkında Kanun-u Muvakkat ile ipotek kurumunun avantajlarından yararlanabilmek amacıyla tüm arazi çeşitleri yani mülk, miri ve vakıf arazilerinin ipotek edilmesi usulü kabul edilmiştir. Kanunda ipotek yerine teminat kavramının kullanımı tercih edilmiştir. Muvakkat kanununun esbab-ı mucibesinde ipotek usulünün Osmanlı

hukukunda bulunmaması yüzünden halkın yaşadığı mahrumiyeti sona erdirme isteği göze çarpmaktadır. Gerçi Osmanlı hukukunda mülk araziler için rehin, miri araziler için de vefaen ferağ işlemleri kabul edilmiştir. Fakat bu işlemlerde merhun araziye tasarruf eden ya da mülkiyetinde bulunduran kişinin kullanımında kalmaması, bir defa ve cüzi bir borç karşılığında ferağ edilmesinden sonra başkasına ferağ edilememesi, borçluların gelecekteki ihtiyaçlarına göre mallarından yararlanmalarına engel olmakta; teminat usulünün sağladığı kolaylıklardan yararlanılamamaktaydı. Teminat usulünün en faydalı taraflarından biri, tekrar tekrar uygulanabilmesidir (Emval-i Gayrimenkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesine Dair Kanun-u Muvakkat, 1329/1913: 1).

Muvakkat kanunun birinci maddesine göre müstakil veya müşterek olarak tasarruf edilen mülk, miri ve vakıf araziler, borca karşılık merhun hükümünde olmak üzere rehin hükmünde olacak şekilde teminat gösterilebilir. Eğer arazinin değeri borcun tutarından fazla ise arazi değerindeki bu fazlalık üzerine ikinci, üçüncü vs. derecelerde teminat gösterilebilir. Görüldüğü üzere tarif edilen hukuki işlem esasında bir ipotektir. Böyle bir durumda önceki dereceden olan ipotekli alacaklı, alacağın tahsilinde rüçhan hakkına sahiptir (Emval-i Gayrimenkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesine Dair Kanun-u Muvakkat, 1329/1913: madde 1).

Arazi ipoteği karşılığında borç verebilecek en temel finansal kurum Ziraat Bankası'dır. Banka, şehir, köy ve kasabaların içinde ve dışında bulunan arazileri ipotek olarak kabul edebilir. Kredi işlemleriyle uğraşmalarına hükümet tarafından izin verilmiş olan Osmanlı şirket ve bankaları da arazi ipoteği karşılığında borç para verebilirler. Fakat bu finansal kurumların ipotek olarak kabul edecekleri arazilerin sadece kasaba ve şehir dahilinde bulunması gerekir (Emval-i Gayrimenkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesine Dair Kanun-u Muvakkat, 1329/1913: madde 2). Burada tarımsal kredi olanaklarını genişletmeye çalışan hükümetin, köylerde bulunan arazilerin ipotek edilmesi karşılığında bu şirket ve bankalara finansman hizmeti sunma imkânı tanındığı vakit köylünün tarlasını kaybetmesine dair bir çekince yaşamaması dikkat çekicidir. Esasında tarımsal kredi hakkında araştırma yapmak üzere İtalya, Romanya, Macaristan ve Bulgaristan'a gönderilen bir heyetle birlikte başka bir heyet de Mısır'a gönderilmişti. Burada yapılan incelemelerde gayrimenkul üzerine işlem yapan çeşitli bankalar heyetin dikkatini çekmişti. Mısır'daki bu bankalar, hükümet için iyi bir örnek olmuştu fakat toplum henüz bu tarz bankalara karşı güvensizdi. Özellikle yabancı sermaye ile kurulan arazi bankalarının köylünün gayrimenkulünü elinden alacağı yönünde bir endişe son derece yaygındı (Güneş, 1990: 259). Borcunu ödeyemeyen köylünün arazisi müzayedeye konulduğunda yeterli sayıda talipli çıkmazsa tarım arazilerinin belli ellerde toplanması ve toprak mülkiyetinin giderek kutuplaşması kaçınılmazdı.

Muvakkat kanunun üçüncü maddesiyle başkasına kiraya verilmiş bir arazinin bile ipotek edilmesinin önü açılmıştır. Eğer kira süresi ipotekli borcun vadesinden daha uzunsa, kiracıdan kiraladığı arazinin satılmasına izin verdiği veya ipotekli alacaklıdan, kira süresinin sonuna kadar herhangi bir takipte bulunmayacağına dair bir taahhütname alınırsa kiraya verilmiş bir tarım arazisi borç karşılığı ipotek edilebilir. Bu koşullarda ipotek işlemi Defter-i Hakani İdaresi'nde gerçekleştirilir (Emval-i Gayrimenkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesine Dair Kanun-u Muvakkat, 1329/1913: madde 3 ve 4).

Kanunun yedinci maddesi ile ipotekli alacağın başkasına devredilmesine hukuken izin verilmiştir. Benzer şekilde borçlu ipotekli araziye, ipotek baki kalmak üzere, alacaklının rızası almak suretiyle başkasına kat'i olarak ferağ edebilir; yani tasarruf hakkını bir başkasına bırakabilir (Emval-i Gayrimenkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesine Dair Kanun-u Muvakkat, 1329/1913: madde 7).

Öte yandan ipotek tüm arazi türleri için geçerli olmakla birlikte araştırma konumuz itibarıyla miri tarım arazisini ipotek eden köylü açısından bakıldığında muvakkat kanununun 9. maddesi son derece önemli bir hüküm içermektedir. Buna göre, ipotek vadesi dolduğu halde borcun ödenmemesi halinde veya alacak muaccel hale geldiğinde, borçlu ölmüş veya iflas etmiş ve herhangi bir mirasçısı olmasa bile ipotek alacaklısı veya onun mirasçıları tarafından Defter-i Hakani'ye başvurarak arazinin satılmasını isteyebilirler. Üstelik Defter-i Hakani'ye başvurmadan evvel terekeye veya iflas masasına başvurmak gerekmez. Bu maksatla önceden mahkemeye gidip bir hüküm almaya da gerek yoktur. Öte yandan aynı arazi üzerinde birden fazla ipotek mevcutsa derece olarak önce gelen alacaklı arazinin satılması yönünde bir talepte bulunmasa bile sonra gelen alacaklıların bu yönde bir talepte bulunma hakları mevcuttur. (Emval-i Gayrimenkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesine Dair Kanun-u Muvakkat, 1329/1913: madde 9). Kısaca belirtmek gerekirse, köylünün miri tarım arazisi üzerindeki cebri icra yasağı kalkmıştır. Borcunu ödeyemediği zaman arazisinin satışa çıkarılmasının önünde herhangi bir hukuki engel yoktur.

Bu ve diğer hükümler göstermektedir ki, miri arazi ile mülk arazi arasında ipotek edebilme bakımından herhangi bir fark yoktur. Miri tarım arazisini tasarruf eden köylüye miri arazi üzerinde mutlak mülkiyet hakkı tanınmıştır ve köylü iktisadi şartların baskısı altında ipotekli arazisini kaybetmeye çok yakındır.

4.2.4 Emval-i Gayrimenkulenin Tasarrufu Hakkında Kanun-u Muvakkat

Yürürlüğe konulan diğer muvakkat kanunlarla miri tarım arazisine tarım şirketlerinin tasarruf edebilmesi, miri arazinin borç karşılığı ipotek edilmesi ve borç ödenemediği vakit kolaylıkla satışa çıkarılabilmesi ve intikal hakkı sahiplerinin sayıca giderek çoğaltılmasına yönelik tedbirlerle miri arazi, mülk araziyle aynı niteliğe kavuşturulmuştu. Benzer biçimde dönemin hükümeti, on dokuz maddeden oluşan 30 Mart 1329 (12 Nisan 1913) tarihli Emval-i Gayrimenkullerin Tasarrufu Hakkında Kanun-u Muvakkat ile miri arazi üzerindeki tasarruf hakkının genişletilmesine ilişkin hukuki tedbirler almış başka bir deyişle miri arazinin mülk araziye dönüşmesinin önündeki engelleri tamamen kaldırmıştır. Muvakkat kanununun esbab-ı mucibesi incelendiğinde tasarruf hakkıyla ilgili sınırlamaların kaldırılmasının en temel gerekçesi olarak arazi değerini arttırma ve iktisadi büyümeyi özel mülkiyete endeksleme olarak görülmektedir.

Miri arazi sahiplerinin tarlaları üzerindeki tasarruf haklarını, karşılıklı veya karşılıksız biçimde bir başkasına ferağ etmesi, 19. yüzyılda yapılan hukuki düzenlemeler ile zaten kabul edilmişti. Bu işlem arazi memurunun alınması kolay olan iznine bağlıydı. Fakat köylünün memur iznini almak için kaza merkezlerine kadar gitmeyişi zamanla senetsiz biçimde tarlaların elde ele dolaşmasına ve senetsiz tasarruf meselesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştu (Emval-i Gayrimenkulenin Tasarrufuna Aid Mevadd-ı Kanuniye-i Muvakkate, 1329/1913: 1-2). Bu sebeple Emval-i Gayrimenkulenin Tasarrufu Hakkında Kanun-u Muvakkat'ın birinci maddesi, mülkiyet haklarının kesinlik kazanması ve senetsiz tarlaların olmaması için mülk arazi ile ilgili işlemlerin Defter-i Hakani'de [Tapu İdaresi] yapılması esasını kabul etmiştir. Tarlaların ya da miri tarım arazilerinin Defter-i Hakani senedi olmaksızın tasarruf edilmesi yasaklanmıştır. Kadastronun yapıldığı yerlerde senet ibraz edilmeyen arazilerle ilgili davaların mahkemelerde görülmeyeceği kabul edilmiştir. Fakat burada önemli olan, ferağ işleminin yapılması için tapu memurundan özel izin alınmasına gerek olmamasıdır. Tapu memurunun tevsik ve tescil etmesi yeterli kabul edilmiştir (Emval-i Gayrimenkulenin Tasarrufuna Aid Mevadd-ı Kanuniye-i Muvakkate, 1329/1913: madde 1). Bu şekilde ferağ işlemi, mülk arazinin devir ve temlik veya satış işlemiyle aynı şartlara tabi tutulmuş oluyordu.

Miri araziye tasarruf eden kişinin haklarının sayıldığı beşinci madde incelendiğinde muvakkat kanunun verdiği hakların, mülk arazinin malikine verilen haklardan herhangi bir farkı olmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Buna göre miri arazi, mutasarrıfı tarafından kat'î olarak ve vefaen ferağ edebilir; kiraya veya ödünç olarak verebilir; borç karşılığı teminat olarak gösterebilir yani ipotek edebilir. Mutasarrıf arazinin doğal ve medeni semerelerinden yararlanır; tarla, çayır ve bahçelerini eker; korularını ve bağlarını sökerek ve binaları yıkarak tarla haline getirebilir. Kısacası mülk araziye malik olan kişinin tüm haklarından yararlanabilir. Fakat bu işlemlerin yapılması sırasında eskiden olduğu gibi Defter-i Hakani memurundan izin alması gerektiğine dair kanun metninde herhangi bir hüküm yoktur (Emval-i Gayrimenkulenin Tasarrufuna Aid Mevadd-ı Kanuniye-i Muvakkate, 1329/1913: madde 5).

1858 Arazi Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra yapılan bazı değişikliklerle miri tarım arazisi, mutasarrıfın hayatında veya ölümünden sonra mülk arazi gibi mutasarrıfın borcundan ötürü satılabilir hale gelmişti. Fakat eğer miri araziye tasarruf eden kişi, mirasçı bırakmaksızın ölürse arazi mahlul¹⁹ niteliği kazandığı için tarım arazisi devlete intikal ediyor ve alacaklı alacağını tahsil edemiyordu. Alacaklının alacağını tahsil edememe riski, toprağın tedavülü önünde bir engel oluşturmaktaydı (Cin, 1992: 343). Emval-i Gayrimenkulenin Tasarrufu Hakkında Kanun-u Muvakkat ile bu anlamda var olan tüm kısıtlamalar ortadan kaldırılarak miri arazi, cebri icra ve satış işlemleri açısından mülk arazi ile tamamen aynı statüye getirilmiştir. Şöyle ki, kanunun on altıncı maddesi ile tarım arazisi sahibi köylü, miri araziye vefaen ferağ veya ipotek etmemiş olsa bile borçlunun sağ veya ölmüş olduğuna bakılmaksızın arazi satılabilecektir. Öte yandan vefaen ferağ ve ipotek işlemi yapılmışsa esasen haczedilemeyen şeylerden olan ve çiftçinin hanesinin geçimini sağlaması için zorunlu ihtiyacı olan arazi ve meskeni bile satılabilecektir (Emval-i Gayrimenkulenin Tasarrufuna Aid Mevadd-ı Kanuniye-i Muvakkate, 1329/1913: madde 16). Böylelikle borca karşı teminat teşkil etme ve cebri icra ile satış bakımından miri arazi ile mülk arazi arasında herhangi bir fark kalmamıştır. Tekrar etmek pahasına belirtmek gerekir ki, miri tarım arazisini tasarruf eden köylünün kırsal borçluluk oranının yüksek olduğu dikkate alınırca tarlasını kaybetmesi ve mülksüzleşmesi yapılan tüm hukuki düzenlemelerle giderek kolaylaşmıştır.

4.2.5 Emval-i Gayrimenkulenin Tahdid ve Tathiri Hakkında Kanun-u Muvakkat

Osmanlı kırsalında toprak meselesiyle ilgili olarak yaşanan en önem sorunlardan biri, kadastro yapılmadığı için tarla sınırlarının bilinmemesiydi. Bu durum hem arazi ihtilaflarını çözümsüz halde bırakıyor hem de sınır ve mülkiyet hakkının kesinlik kazanmamasından yararlanan bazı kişilerin usulsüz biçimde oluşan toprak sahipliğini kuvvetlendiriyordu. Köylülerin tarlalarını senetsiz olarak tasarruf etmeleri sorunu, 20. yüzyılın başlarında da varlığını korumaktaydı. Mülkiyet haklarının güvensiz oluşu, hükümet nezdinde tarım kesimde sermaye birikiminin önündeki en büyük engeldi ve bir an önce mutlak mülkiyet hakkının tesisine izin verecek şekilde kadastro çalışmalarının başlatılması gerekiyordu.

Bu anlamda 18 Şubat 1912 tarihli Emval-i Gayrimenkulenin Tahdid ve Tahriri Hakkında Kanun-u Muvakkat ile ilk defa olarak kadastro çalışmalarının hukuki temeli oluşturulmuştur. Altmış bir maddeden oluşan muvakkat kanununa göre Memalik-i Osmaniye'de bulunan tüm gayrimenkullerin özel bir heyet tarafından kadastrusu gerçekleştirilecek ve kıymetleri tahmin edilecektir. Gayrimenkulün tahdid ve tahriri ile kıymet takdiri işlemleri gerçekleştirilirken Maliye, Defter-i Hakani ve Evkaf memurları ile mühendisler görev alacaktır. Kadastro işlemlerini idare ve teftiş üzere bir Kadastro

¹⁹ Mahluliyet, miri arazinin sahipsiz kalması halidir. Bu durumda gerek bedelsiz olarak gerek tapu bedeli karşılığında araziye alacak bir mirasçı bulunamamış ve arazi devlete intikal etmiştir (Cin, 1965-1966: 782).

İdaresi oluşturulacaktır (Emval-i Gayrimenkulenin Tahdid ve Tahriri Hakkında Kanun-u Muvakkat, 1328/1912: madde 1 ve 3).

Kanunun yürürlüğe girdiği 1912 yılından itibaren ilk kadastro çalışmaları Konya'da yapılmıştır. İleride görüleceği üzere kadastro çalışmalarına Konya'dan başlanmasının pratik bir gerekçesi vardır. Alman sermayesinin bölgede gerçekleştirdiği yüksek maliyetli sulama yatırımdan beklenen faydanın elde edilmesi, bölgede kadastronun yapılmış olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Fakat 1917 yılının ortalarına gelindiğinde Konya Ovası sulama bölgesindeki kadastro çalışmaları halen tamamlanmamıştı (Konya Ovasının Kadastro, 26 Temmuz 1333/26 Temmuz 1917: 7). Yine 1917 yılı içinde Adalar'dan başlayarak payitaht İstanbul'un kadastrosunun yapılması için Almanya'dan bir uzman getirilmişti (Kadaastro Muamelesi, 19 Nisan 1333/19 Nisan 1917: 7; 10 Mayıs 1333/10 Mayıs 1917: 7).

Muvakkat kanunun yürürlüğe girmesinin ardından hükümet, kadastro işlemlerini gerçekleştirebilmek amacıyla 1911 yılında kurulan kadastro okulunu 1912 yılında Kadaastro Mekteb-i Âlisi adıyla yüksekokul düzeyine çıkarmıştı. İki şubeden oluşan okulun hukuk bölümü iki yıllık, matematik bölümü ise bir yıllık eğitim vermekteydi. En başlarda okula devam eden öğrencilerin askerlik hizmetinden muaf kabul edilmelerine rağmen Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bu uygulamadan vazgeçilmiştir (Kadaastro Mektebi Âlisi, 25 Temmuz 1329/7 Ağustos 1913: 306-307).

Her ne kadar modern anlamda ilk kadastro çalışmaları bu dönemde başlamış olsa da ardı ardına yaşanan savaşlar, çalışmaların Birinci Dünya Savaşı sonrasına ertelenmesine neden olmuştur. Öte yandan Emval-i Gayrimenkulenin Tahdid ve Tahriri Hakkında Kanun-u Muvakkat, Osmanlı-Türk kırsal alanının modernleşmesinde önemli katkılar sağlayabilecek bir kanun olmasına rağmen köylük bölgelerde, büyük toprak sahiplerinin iktidarının arazi sınırlarının belirlenmesinde etkin olma ihtimali²⁰ de dikkate alınması gereken bir husustur. Kanunun, usulsüz toprak sahipliğini hukukileştirmek gibi bir vasıtaya dönüşebilmesi muhtemeldir.

Özetle 19. yüzyılın ortalarından itibaren yapılan hukuki düzenlemelerle miri arazi ile mülk arazi arasındaki farkların azalması yönünde bir eğilim mevcuttur. Başka bir deyişle tasarruf, intikal ve arazinin borca karşılık ipotek edilebilmesi gibi açılardan incelendiğinde eğilim hep aynı yöne doğru olmuştur: mutlak mülkiyet haklarının giderek yerleşmesi. İttihat ve Terakki hükümetlerinin çıkarmış olduğu muvakkat kanunlar, süreci daha da hızlandırmış; kısa bir süre içinde miri arazi üzerindeki tasarruf hakları, devlet eliyle özel mülkiyet haline getirilmiştir. Böylelikle II. Meşrutiyet dönemi arazi hukuku, günümüzün modern arazi hukukundan farklı olmayan bir yapıya kavuşmuştur. Öte yandan miri tarım arazilerinin mülk arazilerle aynı hukuki niteliğe kavuşması, miri arazi ipotek edilsin veya edilmesin küçük köylünün tarlasının ödenmeyen borçlardan ötürü kolayca cebri icraya tabi tutularak satılmasını beraberinde getirmiştir. Böylelikle miri arazi sahibi köylü, topraksız köylü haline gelmeye mahkûm kalmıştır.

5.Sonuç

Osmanlı ekonomisinde tarımın kapitalistleşmeye başladığı bazı bölgelerde toprağın metalaşması, Osmanlı'nın Avrupa kapitalizmine eklemlenmeye başladığı 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 1908'den itibaren Osmanlı siyasi hayatında aktif hale gelen ve 1913'ten itibaren iktidarı tamamen ele geçiren İttihat ve Terakki hükümetlerinde kırsal alanda refahı arttırmaya yönelik bir çabadan bahsedilebilirse de tarımın ticarileştiği bölgelerde kapitalizmin baskısı altında kalan köylülüğün siyasallaşmasına imkân tanınmadığı ileri sürülebilir. Osmanlı

²⁰ Bu konuda bir örnek için bkz. (Erdost, 2005: 320).

kırsalında köylünün içinde bulunduğu yapısal sorunları çözmek suretiyle onun, büyük toprak sahipleri karşısında iktisadi ve siyasi açıdan özgürleşmesini sağlayacak reformlara girişemeyen İttihat ve Terakki, radikal bir tarım politikası yerine tarımın ticarileşmesi ve piyasaya dönük üretim yapan bölgelerin ulusal bir pazar halinde gelişmesi için iktisadi, hukuki ve idari tedbirler almıştır.

Öte yandan İttihat ve Terakki hükümetlerinin insan-toprak ilişkilerine yönelik toprak politikası, bu ilişkileri sosyal adalet ilkelerine uygun olacak şekilde düzenleyemediğini ileri sürmek mümkündür. Aksine zengin ve modern tarım yöntemlerini benimseyen büyük toprak sahiplerinin iktisadi çıkarlarına yönelik bir politikanın hukuki altyapısı hazırlanmıştır. İttihat ve Terakki'nin genelde ekonomi özelde ise tarım politikası, adeta Kemalist devletçi iktisadi felsefenin erken bir denemesidir. İttihat ve Terakki, özellikle yabancı ve gayrimüslim tüccar sermayesinin piyasadaki etkinliğini kırmaya çalışırken ve başkentteki rejim ile kendi siyasal iktidarına somut temeller ararken aslında hep büyük toprak sahiplerini korumayı tercih etmiştir.

Kaynakça

- Abdullah Cevdet (25 Nisan 1329/8 Mayıs 1913), Köylülerimiz İçin, *İçtihad*, 4, 63, 1362-1365.
- Ahmad, F. (2011), *İttihatçılıktan Kemalizme*, 6. bsk., Fatmagül Berktaş (Baltalı) (çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmet Şerif (1999), *Anadolu'da Tanîn 1. Cilt*, Mehmed Çetin Börekçi (hızl.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akçura, Y. (2006), *Siyaset ve İktisat*, Erdoğan Mura (yay. hızl.), Ankara: Sinemis Yayınları.
- Akşin, S. (2011), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 6. bsk., Ankara: İmge Kitabevi.
- Arıcanlı, T. (2009), "19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* içinde, Zeynep Altok (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 131-142.
- Avcıoğlu, D. (2001), *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aytekin, E. A. (2005), Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi'ne Yönelik Yaklaşımlar, *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, 3, 5, 723-744.
- Bank, B. (2011), Rusya'da 1905-1920 Yılları Arasında Tarihsel Dönüşüm Süreci ve Siyasal Tartışmalar, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 1, 2-37.
- Barkan, Ö. L. (1980), "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I* içinde, İstanbul: Gözlem Yayınları, 291-375.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1973), *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Berkes, N. (1964), *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, İstanbul: Yön Yayınları.
- Bernstein, H. (2009), *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, Oya Köymen (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- BOA. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), DH.MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı), Dosya No: 47-1, Gömlek No: 41.
- BOA., DH. MUİ., Dosya No: 75, Gömlek No: 61.
- Boratav, K. (2015), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 21. bsk., Ankara: İmge Kitabevi.
- Cin, H. (1965-1966), Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22-23, 1-4, 745-798.
- Cin, H. (1992), *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 3. bsk., Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Emval-i Gayrimenkulenin Deyn Mukabilinde Teminat İraesine Dair Kanun-u Muvakkat (1329/1913), İstanbul: Selanik Matbaası.
- Emval-i Gayrimenkulenin İntikalatı Hakkında Kanun-u Muvakkat (1329/1913), İstanbul: Selanik Matbaası.
- Emval-i Gayrimenkulenin Tahdid ve Tahriri Hakkında Kanun-u Muvakkat (1328/1912), İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Emval-i Gayrimenkulenin Tasarrufuna Aid Mevadd-ı Kanuniye-i Muvakkate (1329/1913), İstanbul: Selanik Matbaası.

- Erdost, M. İ. (2005), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri*, 3. bsk., Ankara: Onur Yayınları.
- Eröz, M. (1987), Parvus'un Türkiye Hakkındaki Yazıları, *S. F. Ülgener'e Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43, 347-356.
- Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-u Muvakkat (1329/1913), Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.
- Georgeon, F. (2006), "Ulusal Hareketin İki Lideri: Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura", *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930* içinde, Ali Berktaş (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 91-101.
- Gözübüyük, Ş. & Kili, S. (1982), *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, 2. bsk., Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 496, https://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/kanunu_esasi_latin.pdf, (Erişim : 14.03.2014).
- Güneş, İ. (1990), II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1, 171-269.
- Haspolat, E. (2011), Meşrutiyet'in Üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 47, 557-584, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankuayd/issue/1842/22471>, (Erişim: 14.04.2022).
- İktisadiyat Mecmuası*, (19 Nisan 1333/19 Nisan 1917), "Kadastro Muamelesi", 2, 52, 7; (10 Mayıs 1333/10 Mayıs 1917), 2, 55, 7.
- İktisadiyat Mecmuası*, (26 Temmuz 1333/26 Temmuz 1917), "Konya Ovasının Kadastro", 2, 60, 7.
- İnalçık, H. (2009), "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* içinde, Zeynep Altok (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 15-34.
- İslamoğlu, H. (2009), "16. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* içinde, Zeynep Altok (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 57-80.
- Karaömerlioğlu, A. (2009), "Türkiye'de Köycülük", Tanıl Bora (derl.). *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 284-297.
- Karaömerlioğlu, A. (2014), *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, 3. bsk., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazgan, G. (2002), *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Köymen, O. (2012), *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar*, 2. bsk., İstanbul: Yordam Kitap.
- Köymen, O. (2007), *Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Dünya*. 2. bsk., İstanbul: Yordam Kitap.
- Lewis, B. (2010), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Boğaç Babür Turna (çev.), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- MAZC (Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi)* (30 Haziran 1330/13 Temmuz 1914), Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:1, İnikad:18.

Mustafa Subhi (2 Kanun-i evvel 1326/15 Aralık 1910), “Musahabe-i İçtimaiyye – Meşrutiyet ve İtibar-ı Ahali”, *Servet-i Fünun*, 40, 1019, 101-103.

Mülayim, Z. G. (1976), *Toprak Reformu ve Kooperatifleşme*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Odabaşı, İ. A. (2011), Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: Vatandaş, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10, 22, 47-63.

Ökçün, A. G. (1983), *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyyet-i Ziraiyye) Belgeler 1914-1922*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Parvus (26 Temmuz 1328/8 Ağustos 1912), “Esaret-i Maliyeden Kurtulmanın Yolu”, *Türk Yurdu*, 2, 19, 587-591.

Parvus Efendi (2005), *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, Muammer Sencer (yay. hzl), İstanbul: İleri Yayınları.

Parvus Efendi (2013), *Cihan Harbine Doğru Türkiye*, Masis Kürkçügil ve Şeyda Oğuz (yay. hzl.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Petrosyan, Y. A. (1974), *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu (çev.). 1. bsk., Ankara: Bilgi Yayınevi.

Quataert, D. (2008), *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım (1876-1908)*, Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Scharlau, W. B. & Zeman, Z. A. (2007), *Devrim Taciri-İttihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisini: Parvus Efendi*, 1. bsk., İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Servet-i Fünun, (25 Temmuz 1329/7 Ağustos 1913), “Kadastro Mektebi Âlisi”, 45, 1157, 306-307.

Sönmez, M. T. (1998), *Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti Açıklamalı Sözlük*, 2. bsk., Ankara: Yayınevi Yayınları.

Süleyman Kadızade Rıfat (Mayıs 1329/Mayıs-Haziran 1913) “Anadolu Ahalisine Hitab”, *Ekinci*, 1, 3, 17-18.

Toprak, Z. (2013), *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, 1. bsk., İstanbul: Doğan Kitap.

Tökin, İ. H. (1990), *Türkiye Köy İktisadiyatı*, 2. bsk., İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2011), *Türkiye'de Siyasal Partiler: Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, 4. bsk., İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk Yurdu - Parvus, (15 Mart 1328/7 Nisan 1912), Köylüler ve Devlet, *İçtihad*, 3, 43, 1033-1036.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (20.11.1982), Resmi Gazete, 17844.

Varlı Bınagül, A. (2021), National Creditors: National and Local Banks (Establishment Environment, Capital Structures, Political Links), *Journal of Applied and Theoretical Social Sciences/Teorik ve Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 3, 263-274.